

ความสัมพันธ์ระหว่างจิตวิทยากับการวิจารณ์วรรณคดี

ในต้นศตวรรษที่ 20 วิชาจิตวิทยาเริ่มมีความสำคัญและเจริญก้าวหน้าควบคู่ไปกับศาสตร์แขนงอื่น ๆ, ไม่วาจะเป็นวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ หรือศิลปะและวรรณคดี. ไอ. เอ. ริชาร์ดส์ (I.A. Richards) นักวิจารณ์วรรณคดีผู้มีชื่อเสียงเป็นผู้เริ่มสังเกตเห็นความสัมพันธ์ระหว่างจิตวิทยากับวรรณคดี. เขานำความคิดเห็นของนักจิตวิทยาที่ว่าจิตของมนุษย์มีทั้งจิตสำนึก (Conscious mind) และจิตใต้สำนึก (Subconscious mind) มาใช้ในการพิจารณาวิจารณ์วรรณคดี, แล้วตระหนักในความจริงข้อหนึ่งว่า วรรณคดีประกอบด้วยทั้งจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกของกวี. แต่ถาพิจารณาให้ลึกซึ้งจะพบว่าจิตใต้สำนึกมีบทบาทปรากฏอยู่ในวรรณคดีมากกว่า. เนื่องจากการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับจิตใต้สำนึก นับว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิชาจิตวิทยาโดยตรง, เขาจึงเสนอข้อคิดให้นักวิจารณ์เบนความสนใจจากระบบการศึกษาวรรณคดีตามแบบแผนของโบราณ, มาให้ความสนใจกับวิชาจิตวิทยา; เพราะวิชาจิตวิทยาอาจจะ เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวินิจฉัยวรรณคดีได้.¹

ขอเสนออีกกล่าวเป็นสาเหตุให้นักวิจารณ์หันมาสนใจและศึกษาวิชาจิตวิทยากันอย่างจริงจัง. ผู้เชี่ยวชาญทางจิตวิทยาที่สำคัญที่สุดและกำลังมีชื่อเสียงที่สุดในขณะนั้นคือ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalysis) ขึ้นเป็นคนแรก. ผลการศึกษาวิเคราะห์จิตทำให้ฟรอยด์มีชื่อเสียงไปทั่วโลก. ทฤษฎีทางจิตวิทยาแงต่าง ๆ ของเขาได้มีผู้นำไปประยุกต์กับสาขาวิชาการอื่น ๆ มากมาย ตามแนวทางที่ฟรอยด์ได้วางพื้นฐานไว้ให้; รวมทั้งการศึกษาวินิจฉัยวรรณคดีซึ่ง ริชาร์ดส์เป็นผู้นำ, อันก่อให้เกิดทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แนวทางต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่มีวิชาจิตวิทยาเขาไปเกี่ยวข้องด้วย. ทฤษฎีของฟรอยด์กล่าวถึงสิ่งใด, นาสใจเพียงใด, นำมา

¹ I.A. Richards, Principles of Literary Criticism (New York: Harcourt, Brace & World, Inc., 1925).

ประยุกต์กับการวิจารณ์วรรณคดีใดอย่างไร, ปรากฏผลดีเด่นเพียงใด, หรือมีผลเสียบ้างหรือไม่ ฯลฯ, ปัญหาเหล่านี้ล้วนแต่เป็นปัญหาที่น่าสนใจ สมควรที่จะได้มีการอภิปรายอย่างละเอียด, ให้เข้าใจหลักจิตวิทยาและวิธีการนำหลักจิตวิทยามาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดีอย่างถ่องแท้, เพื่อจะได้นำหลักและวิธีการดังกล่าวมาทดลองใช้กับวรรณคดีไทยบ้าง. การทดลองนี้อาจจะช่วยให้เราเข้าใจวรรณคดีไทยได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น และจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดีไทยสืบไป.

ความสำคัญของวิชาจิตวิทยาที่มีต่อการวิจารณ์วรรณคดีดังกล่าว แสดงว่าจิตวิทยามีความสัมพันธ์กับวรรณคดีอย่างลึกซึ้ง. เราอาจจะเข้าใจวรรณคดีได้ดียิ่งขึ้นหากเราเข้าใจหลักจิตวิทยา. วิธีวิจารณ์มีความสำคัญต่อการศึกษาวิจารณ์วรรณคดีมากก็จริงอยู่, แต่เราจะวิจารณ์วรรณคดีให้โดยผลดีไม่ได้หากไม่มีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิชาจิตวิทยาเพียงพอ. ดังนั้น ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับจิตวิทยา โดยเฉพาะทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ فروยด์, และหลักจิตวิทยาที่สำคัญอื่น ๆ ซึ่งนำมาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดีได้, เช่น "หลักแบบฉบับ" (Archetypes) ของ Jung (Carl Gustav Jung) อันจะช่วยให้มีความเข้าใจทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกได้ดียิ่งขึ้น.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์¹

1. จิตวิทยา คำว่า จิตวิทยา แปรมาจากคำว่า Psychology ซึ่งมีรากศัพท์เดิมมาจากภาษากรีกว่า Psyche กับ Logos. Psyche แปลว่า วิญญาณ (soul) ในแง่ที่หมายถึง "จิต" มีใจหมายถึงผี หรือสิ่งที่ออกจากร่างกายเมื่อสิ้นชีวิต. Logos แปลว่า การศึกษา. Psychology จึงแปลรวมความได้ว่า การพิเคราะห์การศึกษาเรื่องจิต. การศึกษา

¹ รายละเอียดเกี่ยวกับจิตวิทยาโดยทั่วไปในบทนี้ ตัดตอนและรวบรวมมาจากหนังสือตามรายชื่อดังต่อไปนี้:-

- Brown, A.C., Freud and the Post-Freudians.
- Cox, David, Modern Psychology.
- Drever, James, A Dictionary of Psychology.
- Fordham, Frieda, An Introduction to Jung's Psychology.
- Franz, Steiner, Taboo.
- Hadfield, J.A., Dreams and Nightmares.
- Jones, Ernest, The Life and Work of Sigmund Freud.
- Jung, Carl Gustav, Modern Man in Search of a Soul.
- Jung, Carl Gustav, Psyche & Symbol.
- Lee, Roy Stuart, Freud and Christianity.
- Poner, Helen Walker, Freud, His Life and His Mind.
- Schwarz, Oswald, The Psychology of Sex.
- Stafford-Clark, David, What Freud Really Said.
- Warren, Howard C., A Dictionary of Psychology.

เรื่องจิตนี้จักเป็นการศึกษาขั้นสูงสุดของกรีกมาตั้งแต่สมัยโบราณ. แต่ลักษณะการศึกษาส่วนใหญ่เป็นการแสดงความคิดเห็นในเรื่องของจิต ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ โดยไม่มีทฤษฎีซึ่งจะพิสูจน์ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์. ต่อมาในราวต้นศตวรรษที่ 19 จึงได้เริ่มมีการทดลองทางสรีรวิทยา ประกอบการศึกษาเรื่องจิต. ผลของการทดลองปรากฏว่ามีคุณค่าแก่วิชาจิตวิทยาตามหลักวิทยาศาสตร์เป็นอย่างมาก, เช่น ได้ค้นพบถึงหน้าที่และบทบาทของมโนสมองและระบบประสาทต่าง ๆ , ซึ่งเราให้เกิดความสนใจที่จะสืบเสาะค้นหาเข้าไปให้ถึงรากฐานทางสรีรวิทยาของอารมณ์หรือความรู้สึกต่าง ๆ (Feeling) ด้วย วิธีการทางวิทยาศาสตร์. เมื่อการศึกษาทดลองมีมากขึ้น ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับจิตของบรรดานักจิตวิทยาต่าง ๆ ก็เริ่มไม่ลงรอยกัน. จึงเกิดมีแนวทัศนะเกี่ยวกับจิตในแง่ต่าง ๆ แยกแยกกันออกไป เช่น แนวทัศนะโครงสร้างของจิต (Structuralism), แนวทัศนะการหน้าที่ของจิต (Functionalism), แนวทัศนะพฤติกรรม (Behaviorism), แนวทัศนะเกสตัลท์ (Gestalt Psychology), และแนวทัศนะจิตวิเคราะห์ (Psychoanalysis).

แนวทัศนะเหล่านี้ มีความเห็นในเรื่องของจิตต่าง ๆ กัน, ทั้งยังมีวิธีการศึกษาและจุดมุ่งหมายของการศึกษาต่างกันด้วย. อย่างไรก็ตาม นักจิตวิทยาส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่า จิตสำนึก (Conscious mind) และจิตใต้สำนึก (Subconscious mind) เป็นเรื่องสำคัญในการศึกษาเรื่องจิต, เพราะจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกเป็นส่วนสำคัญของจิต; เราจะเข้าใจธรรมชาติของคนได้ก็ต่อเมื่อเรามีความเข้าใจเรื่องของจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกอย่างละเอียดลงแท้. แนวทัศนะที่ได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกอย่างลึกซึ้ง, ซึ่งทำให้การศึกษาวิชาจิตวิทยาต้นตัวเป็นอย่างมาก ได้แก่แนวทัศนะจิตวิเคราะห์ ซึ่งปรารถนาเป็นผู้เริ่มขึ้น.

2. แนวทัศนะจิตวิเคราะห์ แนวทัศนะนี้ปรากฏขึ้นเมื่อต้นศตวรรษที่ 20. สิ่งทีแนวทัศนะนี้ให้ความสนใจมากที่สุด คือกระบวนการทางจิตที่คนมีใต้สำนึก ซึ่งเรียกกันว่า "จิตใต้สำนึก". ปรารถนาเป็นผู้เป็นเจ้าของทฤษฎี มีความเห็นว่ามีเหตุผลที่แท้จริงที่ยังคับให้คนมีพฤติกรรมต่าง ๆ คือความปรารถนาในส่วนลึกของจิตของแต่ละบุคคล ซึ่งตนเองมักไม่ค่อยสำนึก. นอกจากนี้ปรารถนายังเสนอความเห็นที่ว่า เหตุผลใจเกือบทั้งสิ้นมีต้นกำเนิดมาจากความรู้สึกและ

ความปรารถนาทางเพศ (Sex drive). ดังนั้นการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหาความวิตกกังวลของจิต และการหาทางรักษาว่าบัลลังก์จิตเหล่านั้นจึงประกอบด้วยการค้นหาเหตุของจิตที่ซ่อนอยู่ในจิตใต้สำนึก. เมื่อหาเหตุของใจได้แล้วจึงพยายามเจรจาหวนลอมให้คนไข้จิตเหตุของใจนั้นเสีย. แนวทัศน์จิตวิเคราะห์โคชอเทจจริงหลายประการเกี่ยวกับจิตของมนุษย์ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อวงการแพทย์เป็นอย่างมาก. แต่นักจิตวิทยาแนวทัศน์อื่น ๆ มักจะวิจารณ์วาระเปรียบเทียบวิธีการศึกษาของแนวทัศน์นี้ ไม่เป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ โดยมีความเห็นว่าฟรอยด์โคชอสรูปต่าง ๆ จากการสังเกตพิจารณาและวิเคราะห์จิตของบุคคลเพียงจำนวนหนึ่ง, ซึ่งไม่น่าจะยึดถือได้ว่าเป็นตัวแทนของมนุษยชาติทั้งหมด. อย่างไรก็ตาม แนวทัศน์จิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ ก็ยังคงใช้เป็นประโยชน์สืบมาจนกระทั่งทุกวันนี้ โดยเฉพาะกับบุคคลที่มีความวิตกกังวลทางจิต, ทั้งยังเป็นประโยชน์ต่อสาขาวิชาการอื่น ๆ รวมทั้งวิชาวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ด้วย.

หลักจิตวิทยาที่สำคัญของฟรอยด์ (Sigmund Freud)

ขณะที่ฟรอยด์เริ่มประกอบอาชีพทางด้านการศึกษา, เขามีความสนใจปัญหาเกี่ยวกับความคิดปรกติในระบบประสาทของมนุษย์มาก. ในสมัยนั้น วิชาการแพทย์ทางด้านประสาทยังด้อย, ไม่มีการช่วยเหลืออย่างเหมาะสมแก่ผู้ป่วยทางจิต. ซาโกต์ (Jean Charcot) นายแพทย์ชาวฝรั่งเศสพบความสำเร็จบ้างเล็กน้อยในการใช้วิธีสะกดจิตเพื่อรักษาโรคประสาท. ฟรอยด์จึงไปศึกษาวิธีการของซาโกต์ ที่ปารีสหนึ่งปี (1885 - 1886). แต่ฟรอยด์ไม่เลื่อมใสในวิธีสะกดจิต, เพราะเขารู้สึกว่า ผลจากการสะกดจิตจะมีเป็นครั้งคราว ไม่ถาวร และไม่สามารถเข้าถึงแก่นของปัญหาได้. นายแพทย์ชาวเวียนนาอีกคนหนึ่งชื่อเบรอเออ (Joseph Breuer), ได้เขียนถึงผลดีของการบำบัดโดยวิธี "Talking-out-your-problems", ซึ่งคนไข้จะเป็นผู้พูด นายแพทย์เป็นผู้ฟัง. วิธีการนี้ให้ความรู้แก่ฟรอยด์มาก, เกี่ยวกับสาเหตุที่แท้จริงของพฤติกรรมที่ผิดปกติ. ฟรอยด์ได้นำวิธีการนี้มาใช้และปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าเดิม และควยความกระตือรือร้นทางจิตวิทยาอย่างแท้จริง, ฟรอยด์จึงเข้าใจปัญหาที่ลึกซึ้งทุกทีในจิตใจของคนไข้. ในการวิเคราะห์หาสาเหตุปัญหา ฟรอยด์พบว่า มี "พลังทางจิต" (dynamic forces) ซึ่งก่อให้เกิดอาการผิดปกติขึ้น. พลังเหล่านี้เป็นสิ่งที่คนไข้มิได้สำนึก

คือไม่รู้ลึกคว่ำว่ามีพลังดังกล่ำว, หน่ำที่ของแพทยักคือจะตองหาหนทางบำบัตอการมิตปรกตินี้.

ความสนใจของฟรอยด์เกี่ยวกับสาเหตุของพฤติกรรมที่มิตปรกติ เป็นสาเหตุให้ฟรอยด์ทิ้งงานทางสรีระและประสาท, กล่ำยมาเป็นนักวิจัยทางจิตวิทยา; โดยใจของที่บำบัตคนไขเป็นห้องปฏิบัติการทดลอง, มีเตียงนอนคนไขเป็นอุปกรณ์, และคำพูดคววณตาง ๆ ของคนไขเป็นข้อมูล (Data) ทางวิทยาศาสตร์. ในปี ค.ศ. 1890 ฟรอยด์เริ่มทำการวิเคราะห์ตนเอง (Self-analysis) อย่างลึกซึ้ง, เพื่อค้นหา "พลังไร้สำนึก" (Unconscious forces); แล่นำมาตรวจสอบกับความจริงตาง ๆ ที่ได้มำจากคนไขอื่น ๆ . การวิเคราะห์ความฝันและสิ่งทีเขำมำสู่จิตใจของคน ทำให้เขำเริ่มมองเห็นระบบการทำงานของพลังทางจิตภายในตนเอง. ความรู้ทีได้มำจากคนไขและจากตนเอง ทำให้ฟรอยด์สามารถวางรากฐานทฤษฎีบุคลิกภาพของบุคคลได้ และใช้เวล่ำตลอดชีวิตของเขาอุทิศให้แก่อการเจริณของทฤษฎีนี้, ดังทีฟรอยด์เคยแกลงไว้ว่ำ :

"My life has aimed at one goal only; to infer or to guess how the mental apparatus is constructed and what forces interplay and counteract in it."

ในปี ค.ศ. 1900 : มีกำรพิมพ์หน่งสิ้อ The Interpretation of Dreams ของฟรอยด์ออกเผยแพร่. ในหน่งสิ้อเล่มนี้ นอกจำกฟรอยด์จะกล่ำวถึงความฝันและสาเหตุของความฝันแล้ว ยังกล่ำวถึงพลังทางจิตของมนุษย์, และสรุปร่องจิตของมนุษย์ตามทฤษฎีของเขาควย. แม่ว่ำในชั้นแรกหน่งสิ้อเล่มนี้จะไม่ใคร่รับการตอบรับอย่างดีจำกวงการแพทย์และวิทยาศาสตร์, แต่ฟรอยด์เชื่อว่าคนใดคนควมำถูกหน่งแล้ว; จึงทำกำรสำรวจจิตใจของมนุษย์ควยวิธีวิเคราะห์จิตต่อไป, และสามารถช่วยเหลือ รักษา และแก้ปัญ่ำให้คนไขได้หลายราย, ควยกำรค้นหาพลังไร้สำนึกของคนไขแล้วหาหนทางแก้ไข.

ในปี 1904 : ฟรอยด์ได้เขียนหน่งสิ้ออีกเล่มหน่งชื่อ The Psychopathology of Everyday Life. หน่งสิ้อเล่มนี้ฟรอยด์ได้เสนอแนวความคิดใหม่เกี่ยวกับกำรพูดโดยไม่งังใจ (Slips of speech), ความมิตพลาด, อุบัติเหตุ, ความจำทีคล่ำกเคลื่อน, หรือกำรลืม, ว่ำสิ่งเหล่านี้เป็นผลสืบเนื่องมำจาก "แรงจูงใจไร้สำนึก" (Unconscious motives).

ปีต่อมางานเขียนที่สำคัญของฟรอยด์ได้แก่ A Case of Hysteria ซึ่งเสนอความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุของความวิตกกังวลทางจิตอย่างละเอียด, และ Three Essays on Sexuality ซึ่งแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับพัฒนาการของ "สัญชาตญาณทางเพศ" (Sexual instinct). บทความนี้ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรง, เพราะฟรอยด์เสนอความคิดว่า สมมติฐาน ของทุกสิ่งทุกอย่างในโลกเกิดจากสัญชาตญาณทางเพศ, และเป็นเพราะบทความนี้เองที่ทำให้ฟรอยด์มีชื่อเสียงไปทั่วโลก. หนังสือที่สำคัญอีกเล่มหนึ่งคือ Wit and Its Relation to the Unconscious, ซึ่งเป็นหนังสือที่ฟรอยด์แสดงให้เห็นว่า เรื่องตลกขบขันต่าง ๆ ที่คนเล่าขึ้นเป็นผลผลิตของ "กลไกทางจิตไร้สำนึก" (Unconscious mechanisms).

หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เมื่อชื่อเสียงของฟรอยด์ขจรกระจายออกไปทั่วโลก, จิตวิทยาของฟรอยด์ก็แทรกเข้าไปแทบทุกสาขาวิชา เช่น วรรณคดี ศิลปะ ศาสนา ประเพณี ศีลธรรมจรรยา การศึกษา สังคมศาสตร์ ฯลฯ. ทฤษฎีทางจิตวิทยาที่สำคัญของฟรอยด์มีเป็นจำนวนมาก เช่น ทฤษฎีว่าด้วยบุคลิกภาพของบุคคล, ทฤษฎีว่าด้วยแรงกระตุ้นและแรงต้านทาน, ทฤษฎีว่าด้วยสัญชาตญาณ, ทฤษฎีว่าด้วยจิตกึ่งจริง, ทฤษฎีว่าด้วยระบบการแก้ไขความคับข้องใจ และทฤษฎีว่าด้วยปมเพศ ฯลฯ ดังรายละเอียดต่อไปนี้.-

ก. ทฤษฎีว่าด้วยบุคลิกภาพของบุคคล (The Organization of Personality).

ฟรอยด์พิจารณาเห็นว่า บุคลิกภาพของบุคคลประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ สามระบบ ซึ่งฟรอยด์ตั้งชื่อว่า id, ego และ superego. ฟรอยด์เผยแพร่ทฤษฎีนี้ในหนังสือชื่อ Beyond The Pleasure Principle (1920), Group Psychology and the Analysis of the Ego (1922), The Ego and the Id (1927), และบทความปลีกย่อยอีกเป็นจำนวนมาก. ฟรอยด์ให้คำอธิบายเกี่ยวกับระบบทั้งสามพอสรุปได้ดังนี้ :

1) The Id. เป็นระบบที่ประกอบด้วยสัญชาตญาณที่ติดตัวมาแต่กำเนิด. id มีหน้าที่ซึ่งพลังงานและความตึงเครียดของบุคคล, เมื่อผู้นั้นได้รับการเร้าหรือกระตุ้นใจทั้งภายในตนเองและภายนอก. หน้าที่ดังกล่าวมีเพื่อจะได้รับความเพลิดเพลิน, ซึ่งฟรอยด์ให้ชื่อว่า "หลักแห่งความพึงพอใจ" (Pleasure principle) จุดมุ่งหมายของหลักแห่งความพึงพอใจก็เพื่อที่จะลดความเครียด (Tension). ถ้า id ทำหน้าที่ได้ไม่ดี ความเครียดก็จะทำให้

บุคคลเจ็บปวด หรือไม่สบาย (Pain or Discomfort). เมื่อลดความเครียดลงได้แล้ว บุคคลก็จะมีอาการผ่อนคลายและความพึงพอใจ. ดังนั้น จุดหมายของ id ก็เพื่อที่จะลดความเจ็บปวดหรือความเครียดและแสวงหาความสุขด้วย.

فروยด์ให้ความเห็นว่า หักแห่งความพึงพอใจนี้ พบได้ในสิ่งมีชีวิตทุกชนิด, เพื่อที่จะดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงแน่นอนเมื่อมีสิ่งรบกวนจากภายในหรือภายนอก. สำหรับมนุษย์หัดนี้จะมีอยู่ในบุคคลทุกเพศทุกวัย, แมแต่ทารกก็มี id เช่นทารกที่หิวกระหาย ตามปรกติเมื่อทารกหิวก็จะได้รับการป้อนอาหาร, ระหว่างป้อนอาหาร ทารกจะไ้เห็น ไ้กลิ่น และไ้ลิ้มรสอาหาร, ก็จะได้ความเข้าใจไว้ในระบบความจำ, เมื่อทารกถูกป้อนอาหารบ่อย ๆ เข้า อาหารก็จะสัมพันธ์กับการลดความเครียด (Tension-reduction), แต่ถ้ามารกหิวแล้วไม่มีผู้ป้อนให้ทันที, ความเครียดเพราะความหิวจะก่อให้เกิดจินตภาพ (Memory image) ของอาหาร, ซึ่งความหิวและอาหารไ้มีความสัมพันธ์กันแล้วในความเข้าใจและมโนภาพของเด็ก. ดังนั้นใน id ของเด็กก็จะมีจินตภาพของสิ่งที่สามารถทำให้ลดความหิวของคนไ้. กระบวนการที่ก่อให้เกิดจินตภาพของสิ่งไ้ทำให้ลดความเครียดไ้, فروยด์เรียกชื่อวา "กระบวนการเบื้องต้น" (Primary process) ซึ่งมีหน้าที่ปลดปล่อยความเครียดโดยสร้าง ความกำหนัด (Identity of perception). ใน id ความจำเกี่ยวกับอาหารจะเหมือนกับมีอาหารแล้ว. แสดงว่า id ไม่สามารถแยกความแตกต่างระหว่างภาพในความจำกับภาพของจริงไ้ ตัวอย่างเช่น คนไ้เดินทางตามกลางทะเลทรายอันแห้งแล้ง, เมื่อมีความกระหายน้ำอย่างรุนแรง จะเกิดจินตภาพวาเขา มองเห็นน้ำอยู่เบื้องหน้า. อีกตัวอย่างหนึ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ การฝันในเวลาอนหลับ. ความฝันเป็นลำดับของจินตภาพซึ่งโดยปรกติมีหน้าที่ลดความเครียด, โดยที่สัมพันธ์กับความจำเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ผ่านมา โดยเฉพาะสิ่งไ้ทำให้เกิดความอึดใจ, เช่น คนอนหลับที่หิวโหย อาจจะฝันวาไปในงานเลี้ยงอาหารที่หรูหรา, คนไ้ได้รับการกระตุ้นทางเพศมาก่อน, พอนอนหลับก็ฝันถึงกิจกรรมทางเพศและกิจกรรมอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กัน. การปรับจินตภาพเพื่อลดความเครียดเช่นนี้ فروยด์เรียกว่า "การให้สมปรารถนา" (wish-fulfilment). فروยด์เชื่อมั่นว่า ความฝันทั้งสิ้นล้วนแต่เป็นการทำให้สมปรารถนาหรือความพยายามที่จะให้เป็นเช่นนั้น; บุคคลทุกคนจะฝันถึงสิ่งไ้ตนต้องการ.

อย่างไรก็ตาม เราชอบเห็นใจว่าคนที่หิวโหยไม่สามารถดื่มได้ควยอาหารในจินตภาพ, และคนกระหายน้ำก็ไม่สามารถจัดความกระหายควยน้ำในจินตภาพได้. แต่ฟรอยด์คิดว่า การค้นถึงสิ่งที่ตนปรารถนาและเหตุการณ์ซึ่งช่วยไม่ให้ตนตื่นขึ้นมา, หรือแม้ในชีวิตจริงตอนต้นอยู่, "กระบวนการเบื้องต้นแรก" ก็ไม่ใช่จะไม่มีประโยชน์เสียเลย. การไหลลของความเครียดนี้ควยมีประโยชน์ต่อสุขภาพจิตเป็นอย่างมาก, และอาจจะเกี่ยวข้องมาถึงสุขภาพทางร่างกายได้. อย่างไรก็ตามธรรมชาติทางจิตก็ได้จัดสรรให้ "กระบวนการขั้นที่สอง" (Secondary process) เพื่อช่วยไหลลความเครียดโดยควยมีประสิทธิภาพโดยแท้จริง ซึ่งเป็นที่มาของระบบ ego ต่อไป.

ขอที่น่าสนใจเกดก็คือ id ไม่ขึ้นอยู่กัควยของเหตุผลหรือคุณค่าทางศีลธรรมจรรยา, แต่เกิดมาจากความปรารถนาที่จะสนองความต้องการจำเป็นของสัญชาตญาณ (Instinctual needs) ตามหลักแห่งความพึงพอใจ. แต่อย่างไรก็ตาม ในบางกรณี ego ก็มีอิทธิพลเหนือ id อยู่บาง. ในเรื่องของ id นี้ ฟรอยด์สรุปว่า id เป็นโลกภายในของบุคคลซึ่งมีมาก่อนที่จะมีประสบการณ์จากโลกภายนอก. สัญชาตญาณและจินตภาพซึ่งความเครียดต่าง ๆ สร้างขึ้นก็เป็นสิ่งภายใน ซึ่งติดมากับบุคคลตั้งแต่เกิด. อย่างไรก็ตาม ฟรอยด์ยอมรับว่า id เป็นส่วนที่ยังมีคณและยังเข้าไม่ถึง. เมื่อเทียบระหว่าง id, ego และ superegoแล้ว คนมีความรู้เรื่อง id น้อยที่สุด, เพราะศึกษาได้จากความฝันและอาการทางประสาทของผู้ป่วยเท่านั้น. ผลของ id อาจจะปรากฏในการกระทำของบุคคลใดควยในบางกรณี เช่น บุคคลมีแรงกระตุ้นที่จะเอาถอนอิฐปาหนาท่างบ้านของผู้อื่น, หรือการชมชื่นซ้ำเรา ก็เนื่องมาจากอิทธิพลของ id ซึ่ง ego ควบคุมไม่ได้ ฯลฯ.

2) The Ego. เมื่อกระบวนการสองประการของ id คือการลลความเครียดและการให้สมปรารถนา ไม่สามารถที่จะบรรลลจุดหมายหรือทำให้เกิดความพึงพอใจได้ไม่เพียงพอ, ก็จะก่อให้เกิดความเครียดยิ่งขึ้น. ทั้งนี้ เป็นเพราะการที่จะได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนาชอบเป็นเรื่องของโลกภายนอก. กล่าวคือ บุคคลชอบไคอาหารมาจากผู้อื่นหรือไคความรักจากเพศตรงข้าม ก็ล้วนแต่ต้องเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกหรือสิ่งแวดล้อม (Environment) ทั้งสิ้น. ความเกี่ยวของระหว่างบุคคลและโลกภายนอกจึงทำให้มีระบบโครงสร้างของบุคลิภาพอีกระบบหนึ่ง คือ ego.

โดยทั่วไปผู้ที่ปรับตัวในสังคมได้อย่างดี จะมี ego เป็นผู้บริหารบุคลิกภาพ. ego จะสามารถบังคับควบคุม id และ superego ได้, และสามารถติดต่อกับโลกภายนอกด้วยความสนใจของบุคลิกภาพของตนเอง. เมื่อ ego สามารถทำหน้าที่บริหารได้ บุคลิกภาพของบุคคลนั้นจะมีความเหมาะสมกลมกลืนกันเป็นอย่างดี. แต่ถ้า ego พ่ายแพ้ต่ออำนาจของ id และ superego หรือต่อโลกภายนอก, บุคคลนั้นก็จะปรับตัวไม่ได้และขาดความเหมาะสมกลมกลืนกันในตนเอง.

ego จะถูกควบคุมด้วย "หลักแห่งความเป็นจริง" (Reality principle). ความมุ่งหมายของหลักแห่งความเป็นจริงคือ การเลื่อนเวลาจนกว่าสิ่งที่ตนต้องการได้ถูกค้นพบหรือผลิตขึ้นมาได้เสียก่อน, เช่น เด็กเล็ก ๆ เรียนรู้อะไรจะไม่หยิบสิ่งใดใส่ปากของตนเมื่อรู้สึกหิว, รู้ว่าสิ่งใดกินได้ สิ่งใดกินไม่ได้ หรือรู้จักอดทนพอที่จะขอสิ่งที่กินได้เสียก่อน. การเลื่อนการกระทำของตนนี้ แสดงว่า ego สามารถควบคุมความเครียดได้, และคอย ควบคุมความเครียดของตนในรูปของพฤติกรรมที่เหมาะสม. การที่มีหลักแห่งความเป็นจริงขึ้นมา นี้ก็หมายความว่าหลักแห่งความพึงพอใจจะหมดความสำคัญไป, เป็นแต่เพียงหยุดชะงักชั่วคราวเนื่องจากบุคคลมีความสนใจในสภาพที่เป็นจริง; แล้วในที่สุดหลักแห่งความเป็นจริงก็จะถูกตั้งกลับไปสนองหลักแห่งความพึงพอใจ.-

✓ หลักแห่งความเป็นจริงนี้ จะมีกระบวนการซึ่งฟรอยด์เรียกว่า "กระบวนการขั้นที่สอง" ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายหลังและเอาชนะ "กระบวนการเบื้องต้น" ของ id ได้ "กระบวนการขั้นที่สอง" คือกระบวนการที่พยายามค้นพบความเป็นจริงและผลิตหรือหาคำตอบที่เป็นจริงขึ้นมาด้วยวิธีการต่าง ๆ, ซึ่งจะต้องวางแผนการกระทำอย่างมีเหตุผล, "กระบวนการขั้นที่สอง" นี้มีลักษณะคล้าย ๆ กับการแก้ปัญหา (Problem solving) หรือการใช้ความคิดไตร่ตรองนั่นเอง.

นอกเหนือจากหน้าที่ในการค้นหาและสร้างความเป็นจริงแล้ว, ego มีหน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งคล้ายคลึงกับกระบวนการเบื้องต้น คือหน้าที่ในการสร้างความฝันประเภทความคิดฟุ้งซ่าน (Phantasies) และฝันกลางวัน (Daydreams) ซึ่งไม่มีการทดสอบค้นหาความจริง; แต่ขึ้นอยู่กับหลักแห่งความพึงพอใจ. ความฝันนี้ต่างกับกระบวนการเบื้องต้น ตรงที่

บุคคลเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างความฝันกับความเป็นจริง ซึ่ง กระบวนการเบื้องต้นแรก
ไม่เป็นเช่นนั้น. ความฝันประเภทนี้ถูกสร้างขึ้นโดย ego, ego รับรู้ยุคเวลาว่าเป็น
จินตนาการที่มีความเพลิดเพลินสนุกสนาน, แต่ไม่ถือว่าเป็นเรื่องจริงจัง, เป็นแค่เพียงเพื่อ
หยุดพักถอนจากธุรกิจอันเคร่งเครียดของ ego เป็นครั้งคราวเท่านั้น.

3) The Superego. superego เป็นระบบทางศีลธรรมและคุณวิบัติของ
บุคลิกภาพ ซึ่งเป็นเรื่องอุดมคติมากกว่าเรื่องจริง, เป็นเรื่องของความพยายามที่จะเข้าไปสู่
ความสมบูรณ์แบบ (Perfection) มากกว่าความเป็นจริง (ตามหน้าที่ของ ego) หรือความ
พึงพอใจ (ตามหน้าที่ของ id). superego เป็นกฎทางศีลธรรมของบุคคลซึ่งพัฒนามาจาก
ego, อันเป็นผลเนื่องมาจากการที่เด็กเลียนแบบและรับเอามาตรฐานของบิดามารดาเกี่ยวกับ
คุณงามความดีหรือสิ่งที่ดี กับความเป็นบาปหรือสิ่งที่ชั่ว เช่น เด็กจะพยายามหลีกเลี่ยงการกระทำ
ทำใ้ใด ๆ ที่จะทำให้ผู้ใหญ่ไม่พอใจ หรือเด็กจะขออนุญาตก่อนที่จะทำสิ่งใด ๆ . การกระทำ
เช่นนี้หมายความว่าเด็กเรียนรู้ไม่เพียงแต่การที่จะทำตามหลักแห่งความเป็นจริง (Reality
principle) เท่านั้น, ยังพยายามที่จะประพฤติตามคำสั่งสอนทางศีลธรรมของบิดามารดา
ด้วย. ในการที่จะแสวงหาความพอใจและหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด, ไม่พอใจ ตลอดจนการที่
เด็กได้รับการดูแลจากบิดามารดาเป็นระยะเวลายาวนาน, ทำให้ superego ก่อร่างเป็นรูป
แบบขึ้นมาสองระบบ คือ Ego-ideal และ Conscience.

Ego-ideal หมายถึง "อุดมคติ", เป็นลักษณะความคิดของเด็กเกี่ยวกับสิ่งที่
บิดามารดาพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ดีทางศีลธรรมจรรยา. บิดามารดาจะนำเอามาตรฐานของ
คุณงามความดีของตนให้แก่เด็ก โดยให้รางวัลเมื่อเด็กประพฤติตามนั้น, หรือนักเรียนได้รับ
รางวัลความประพฤติเรียบร้อยอย่างสม่ำเสมอจากครู. ดังนั้นความเรียบร้อยก็จะเป็น Ego-
ideal คืออุดมคติอย่างหนึ่งของนักเรียน.

Conscience หมายถึง "มโนธรรม", ซึ่งเป็นไปตามแนวความคิดของเด็กเกี่ยวกับ
สิ่งที่บิดามารดาเห็นว่าเป็นสิ่งที่ขัดต่อศีลธรรม; และถ้าหากกระทำสิ่งนี้แล้วก็จะต้องถูกลงโทษ,
เช่น นักเรียนถูกทำโทษเมื่อไม่ทำการบ้าน, ความเกียจคร้านก็จะเป็นสิ่งที่ไม่ดี ต่อไปจะมีมโน-
ธรรมคอยเตือนอยู่ตลอดเวลาว่ามีโทษเกียจคร้าน.

การให้รางวัลและการลงโทษ ในอันที่จะเป็นแบบ superego นั้น มีสองประเภทคือ ทางกายหรือวัตถุและทางจิตใจ. ดังนั้น superego จึงสามารถทำการให้รางวัลหรือลงโทษด้วยตนเองได้ โดยถูกนำมาใช้กับ ego, เพราะ ego จะมีหน้าที่ควบคุมการกระทำของบุคคลอีกทีหนึ่ง, และมีความรับผิดชอบต่อการกระทำซึ่งสอดคล้อง หรือขัดต่อศีลธรรม. ถ้าหากการกระทำเป็นไปตามมาตรฐานของศีลธรรมของ superego แล้ว ego ก็จะได้รับรางวัล. หน้าที่สังเกตคือไม่จำเป็นว่า ego จะต้องลงมือกระทำจริง ๆ เพื่อที่จะได้รับรางวัลหรือถูกลงโทษ โดย superego. ego อาจจะได้รับรางวัลหรือถูกลงโทษเพียงแค่ว่าคิดที่จะทำอะไร ๆ ก็ได้. ความคิดที่จะทำอะไรก็เหมือนกับการลงมือกระทำสำหรับ superego. ในแง่ superego ก็มีสภาพคล้ายคลึงกับ id, คือไม่สามารถจำแนกระหว่างความคิดฝันกับความเป็นจริงได้. ดังเช่นการที่บุคคลซึ่งดำรงชีวิตอย่างมีคุณธรรมแต่ยังต้องได้รับความไม่สบายใจด้วยการลงโทษจากมโนธรรม ในบางขณะก็คิดจะไปในทางที่ขัดกับมโนธรรม; ทั้งนี้เป็นเพราะ superego ลงโทษ ego ในการที่มีความคิดไปในทางเลว, แมว่าความคิดเหล่านั้นยังมีไคลงมือกระทำก็ตาม.

พรอยด์สรุปทฤษฎีบุคลิกภาพของบุคคลว่า id เป็นผลสืบเนื่องมาจากสิ่งที่ติดต่อกันตั้งแต่เกิด, ego เป็นผลของการกระทำ (Interaction) ของบุคคลตามความเป็นจริงและควย สมองที่มีวิจาร์ณญาณ, ส่วน superego เป็นผลของสังคม (Socialization) และเป็นพาหะ ของวัฒนธรรมและประเพณี. ทั้งสามคำนี้ไม่มีความหมายในตนเอง, เป็นเพียงแต่ชื่อที่ทำให้เข้าใจถึงกระบวนการที่แตกต่างกันออกไป ในบุคลิกภาพทั้งหมดของบุคคลหนึ่ง ๆ. สำหรับบุคคลที่มี สุขภาพทั้งทางร่างกายและทางจิตสมบูรณ์, ระบบทั้งสามนี้จะเป็นอย่างอื่นอันหนึ่งอันเดียวกัน และประสาน กลมกลืนกัน; ทำให้บุคคลมีปฏิกิริยาต่อสิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ. พฤติ- กรรมที่แสดงออกเพื่อสนองความปรารถนาและความต้องการจำเป็น (Needs) ของบุคคลก็จะ เป็นปรกติ และเป็นที่ยอมรับของบุคคลโดยทั่วไป. เมื่อระบบทั้งสามแยกกันหรือไม่ประสานกัน, บุคคลนั้นก็ปรับตัวได้ไม่ดีในสังคม, ไม่พึงพอใจในตนเอง, และไม่พึงพอใจในโลกด้วย. ประสิทธิภาพต่าง ๆ ของคนก็จะลดลง, แสดงว่า "พลังทางจิต" (Dynamic forces) ซึ่งมี หน้าที่แจกจ่ายพลังงานให้เกิดระบบต่าง ๆ ของบุคลิกภาพนั้นจะกำหนดความประพฤติของบุคคล.

ถ้าหาก superego สามารถควบคุมพลังงานที่มีอยู่ส่วนใหญ่ได้, ความประพฤติกของผู้นั้นก็จะอยู่ในศีลธรรมอันดี. ถ้า ego สามารถควบคุมพลังงานส่วนใหญ่ได้ ความประพฤติกของผู้นั้นก็จะจริงจัง สมเหตุผล. แต่ถ้า id ยังคงควบคุมพลังงานส่วนใหญ่อยู่ได้, ซึ่ง id นี้เองที่เป็นแหล่งที่มาของพลังทางจิตทั้งหลาย, บุคคลผู้นั้นก็จะมีพฤติกรรมแปลก ๆ, กระทำสิ่งต่าง ๆ ความแรงกระตุ้นภายใน (Urging forces) ของตนทันที; คือเป็นแบบทำอะไรโดยคิดถึงแต่ความพอใจและประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลักไปทั้งหมด.

ข. ทฤษฎีว่าด้วยแรงกระตุ้นและแรงต้านทาน (Urging forces & Checking forces). ข้อเขียนของฟรอยด์บางส่วนกล่าวถึง "แรงกระตุ้น", ซึ่งบางครั้งฟรอยด์ใช้ศัพท์ "Cathexes"; และ "แรงต้านทาน", ซึ่งบางครั้งใช้ศัพท์ "Anti-Cathexes", ว่ามีความสำคัญต่อการวิเคราะห์จิตเป็นอย่างมาก. id จะมีแต่แรงกระตุ้น ส่วน ego และ superego มีแรงต้านทานด้วย, เพื่อที่จะตรวจสอบหรือต้านทานการกระทำของ id ที่ไม่สุ่มรอบคอบ. อย่างไรก็ตาม ทั้ง ego และ superego ก็มี "แรงขับดัน" (Driving forces) ของตนเองด้วย.

หน้าที่ของแรงกระตุ้นและแรงต้านทานนี้ ทำให้เราเข้าใจว่าเหตุใดบุคคลจึงคิดและทำบางสิ่งบางอย่าง. โดยทั่วไปถ้าแรงกระตุ้นมีเหนือแรงต้านทาน ก็จะมีการกระทำบางอย่างเกิดขึ้น หรืออย่างน้อยก็มีความคิดที่จะทำบางสิ่งบางอย่าง. แต่ถ้าแรงต้านทานมีเหนือกว่าแรงกระตุ้นแล้ว, การกระทำหรือความคิดจะถูกกดหรือระงับไว้. ตัวอย่างเช่น เมื่อบุคคลพยายามที่จะระลึกเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่เขาอาจจะจำเรื่องนั้นไม่ได้ เพราะความทรงจำไม่มีพลังงานผลักดันเพียงพอ, การที่เป็นเช่นนั้นอาจเป็นเพราะประสบการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับเรื่องนี้ ไม่ประทับใจตั้งแต่ต้นหรือมีความทรงจำเรื่องใหม่มาแทนที่เรื่องเก่า. เมื่อเราจะเรียนรู้เรื่องใหม่ บุคคลจำเป็นต้องยืมพลังงานจากแรงกระตุ้นที่ใส่ไว้ในเรื่องเก่ามา. ทำให้แรงกระตุ้นในเรื่องเก่าอ่อนกำลังลงไปได้. การที่เราจะจำเรื่องบางเรื่องไม่ได้ ก็เพราะแรงต้านทานมีมากกว่าแรงกระตุ้น, ซึ่งความทรงจำที่ถูกกดหรือระงับไว้ (Repressed memory) อาจหรือฟื้นขึ้นมาใหม่โดยลกดกำลังของแรงต้านทานหรือเพิ่มกำลังให้แก่แรงกระตุ้น. ทั้งสองทางนี้ทำได้ไม่ถนัดนัก, โดยเฉพาะอย่างยิ่งฟรอยด์พบว่า ยากที่จะทำลายสิ่งที่ถูกระงับไว้

(Repression) ของคน เพราะแรงต้านทานเข้มแข็งมาก. กลวิธีบางอย่างเช่นการสะกดจิต (Hypnosis), หรือการสังสรรค์โดยเสรี (Free association) หรือนัยหนึ่งวิธี "Talking-out-your-problems", ได้ถูกนำมาใช้เพื่อทำให้แรงต้านทานหมดกำลังลง.

การที่ความทรงจำของบุคคลถูกกักขังไว้ไม่มีสาเหตุสำคัญ ๆ อยู่สองประการคือความทรงจำนั้นเป็นสิ่งที่ปวดร้าว ทำให้เกิดความไม่สบายใจ, หรือว่าความทรงจำนั้นสัมพันธ์กับสิ่งที่ปวดร้าว. บางคนอาจจะจำชื่อผู้ที่คุณเคยไม่ไต่ เพราะบุคคลผู้นั้นเป็นผู้ที่ก่อให้เกิดความปวดร้าวอย่างรุนแรง. แรงต้านทานนี้เชื่อว่าช่วยยับยั้งความกังวลใจหรือความทุกข์ใจ, เช่น เรามักจะจำนัดหมายที่จะไปดูภาพยนตร์ใดดีกว่าการนัดหมายที่จะไปพบกับทันตแพทย์.

เหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น แสดงว่าแรงกระตุ้นและแรงต้านทานมีส่วนทำให้จิตมีความสำคัญในบางสิ่งบางอย่าง, และไม่สำคัญในบางสิ่งบางอย่าง; เช่นคนบางคนมองไม่เห็นบางสิ่งบางอย่างทั้ง ๆ ที่ไม่มีความผิดปกติทางกายเกี่ยวกับสายตา. การที่เขา มองไม่เห็นเหมือนคนตาบอดเช่นนี้ ก็เพราะเขาไม่ต้องการจะมองเห็น. ทั้งนี้หมายความว่า มีแรงหักห้ามหรือแรงต้านทานมากี่กันแรงกระตุ้นทางการมองเห็นเสีย, ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าการมองเห็นก่อให้เกิดความปวดร้าวมากเกินไป. เขาก็คงว่าการมองเห็นเปรียบเสมือนบางคนหลับตาลงเสียเมื่อไม่อยากดูภาพยนตร์ตอนที่หวาดเสียวน่ากลัวมาก ๆ นั่นเอง.

"การรับรู้" (Perception) และ "ความรู้สึก" (Feeling) เป็นประสบการณ์โดยตรงซึ่งเกิดขึ้นแก่บุคคลในขณะนั้น. ส่วนความทรงจำและความนึกคิดเป็นเรื่องราวของประสบการณ์ที่ผ่านไปในอดีต. การที่ความนึกคิดและความทรงจำจะอยู่ในจิตสำนึกใดนั้น จะต้องมีความสัมพันธ์กับคำพูดหรือภาษา. โดยปรกติคนไม่สามารถจะคิดหรือจำได้ นอกจากสิ่งที่จะคิดหรือจำได้นั้นเกี่ยวข้องกับคำพูดที่ได้ยินหรือสิ่งที่ได้เห็น. ดังนั้น บุคคลจึงไม่สามารถจำได้อย่างมีสำนึกในเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างเป็นทารก เพราะตอนนั้นยังไม่เข้าใจภาษา. ปรอยด์จึงได้แยกความแตกต่างระหว่าง "กอนสำนึก" (Preconscious) และ "ไร้สำนึก" (Unconscious). สำหรับความนึกคิดหรือความทรงจำที่ "กอนสำนึก" นั้น ปรอยด์ถือว่าเป็นสิ่งที่สำนึกได้อย่างง่ายดาย เพราะว่ามีแรงต้านทานอ่อนมาก. ส่วนความนึกคิดหรือความทรงจำที่ "ไร้สำนึก" นั้นยากที่จะสำนึกได้ เนื่องจากแรงตรงกันข้าม หรือแรงต้านทานเข้มแข็งมาก. สิ่งที่ไร้สำนึก

มีหลายระดับหลายระยะ. ความทรงจำบางอย่างของบางคนจะไม่มีทางสำนึกได้เลย เพราะอยู่ในระดับที่ลึกมาก และไม่มีความสัมพันธ์กับภาษา. แต่ความทรงจำบางอย่างแพะจะติดอยู่ที่ปลายลิ้นที่เดียว. การบำบัดโรคจิตโดยวิธีวิเคราะห์จิต เช่น "Talking-out-your-problems" หรือ "Free association" จึงมีประโยชน์ในกรณีดังกล่าว, เพราะช่วยให้บุคคลเกิดการรู้สำนึกขึ้นได้เร็วกว่าธรรมดา.

ค. ทฤษฎีว่าด้วยสัญชาตญาณ (Instincts). สิ่งที่พรอยด์ให้ความสนใจมากอีกอย่างหนึ่งก็คือ เรื่องเกี่ยวกับ "สัญชาตญาณ" ซึ่งพรอยด์อธิบายว่า เป็นบ่อเกิดของพลังที่ทำให้คนมีพฤติกรรมต่าง ๆ ได้. สัญชาตญาณนี้เป็นสภาวะที่ติดตัวมาแต่กำเนิดซึ่งให้แนวทางแก่กระบวนการทางจิต, เป็นต้นว่า "สัญชาตญาณทางเพศ" (Sexual instinct) ให้แนวทางแก่กระบวนการทางจิตในอันที่จะใคร่รับรู้ จำ และคิดคำนึงเกี่ยวกับจุดหมายทางเพศ.

สัญชาตญาณมีแหล่งที่มาอันสำคัญคือ "ความต้องการจำเป็นทางร่างกาย" (Bodily needs), เช่น ความต้องการอาหาร จะทำให้บุคคลดำเนินการตามกระบวนการทางจิต; คือมีความรับรู้หรือเข้าใจ มีความจำ และความคิดเกี่ยวกับอาหารและส่วนประกอบที่สัมพันธ์อื่น ๆ. คนที่พยายามหิวอาหาร จะต้องจำได้ว่าเคยมีอาหารที่ไหน และหาหนทางที่จะได้อาหารนั้นมา.

จุดหมายปลายทางของสัญชาตญาณ ก็คือการที่จะปลดปล่อยความต้องการทางร่างกายให้หมดไป. สัญชาตญาณของความหิวก็มีจุดหมายที่จะขจัดสภาวะของความหิวให้หมดไป. เมื่อคนใดกินอาหารแล้วก็จะทำให้ร่างกายและจิตใจกลับสู่สภาวะเยียบสงบ คือไม่มีความต้องการอีกระยะหนึ่ง.

โดยที่สัญชาตญาณก่อให้เกิดพลังทางจิตทั้งหมด ดังนั้น id จึงเป็นที่เก็บพลังทางจิตในการที่จะหลอม ego และ superego ให้มีรูปแบบที่ต้องการ. พรอยด์แบ่งหมู่ของสัญชาตญาณออกเป็นสองหมู่ใหญ่ คือ สัญชาตญาณมุ่งเป็น (Life instinct) และ สัญชาตญาณมุ่งตาย (Death instinct) มีลักษณะต่างกันดังนี้ :-

สัญชาตญาณมุ่งตาย (Death instinct)

สัญชาตญาณชนิดนี้ มีจุดหมายสำคัญที่จะกลับไปสู่ความไม่มีสภาวะหรือความเป็นอนินทรีย์

(Constancy of inorganic matters). ฟรอยด์สันนิษฐานว่า ถึงแม้มนุษย์จะถูกสร้างใหม่ชีวิตขึ้นมา แต่สิ่งมีชีวิตนี้มีสัญชาตญาณความต้องการที่คงที่มากกว่าปรารถนาที่จะสลายตัวไป. การที่มีสัญชาตญาณซึ่งทำหน้าที่หันเหไปในด้านความตายอยู่เช่นนี้ แสดงว่าไม่มีสิ่งใดที่อาจจะคงอยู่ตลอดกาลได้. จุดหมายปลายทางของสิ่งเหล่านี้จะกลับไปสู่ความไม่มีกาย ไม่มีรูปร่างเป็นอนินทรีย์เช่นเค็ม. ฟรอยด์เชื่อว่าชีวิตเป็นวัฏจักรของความตาย.

สัญชาตญาณมุ่งเป็น (Life instinct)

สัญชาตญาณชนิดนี้ในระบบพลังงานที่เรียกว่า "ลิบิโด" (Libido). ในข้อเขียนระยะต้น ๆ ของฟรอยด์ ลิบิโดเป็นคำที่ใช้แทนพลังงานทางเพศ. แต่เมื่อฟรอยด์คิดเปลี่ยนทฤษฎีเกี่ยวกับแรงกระตุ้นและแรงต้านทานแล้ว, ลิบิโด มีความหมายตรงกับพลังงานของสัญชาตญาณมุ่งเป็น อันมีจุดมุ่งหมายที่จะทำความพึงพอใจให้ อย่างไรก็ตาม สัญชาตญาณทางเพศก็อยู่ในสัญชาตญาณมุ่งเป็น และยังเป็นสิ่งสำคัญในทฤษฎีว่าควยสัญชาตญาณตามแนวทัศนะจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์อยู่นั่นเอง.

สัญชาตญาณมุ่งเป็น และสัญชาตญาณมุ่งตาย อาจผสมผสานกันหรือลดล้างซึ่งกันและกัน, เพื่อทำให้เป็นกลางขึ้นมาอันจะทำให้บุคคลดำรงชีวิตอยู่ได้. ตัวอย่างการรวมตัวของสัญชาตญาณ เช่น "การนอนหลับ", โดยที่การนอนหลับอยู่ในสภาพที่คล้ายความเครียดลงแล้ว ซึ่งเป็นกรกลับไปสู่ความไม่มีสภาวะอินทรีย์ (Inorganic) แล้วส่วนหนึ่ง, แต่ก็เป็นเวลาที่ถูกคนใดพักนอนเต็มพลังให้ความกระปรี้กระเปร่าแก่ชีวิตอีกครั้งหนึ่ง; หรือ "ความรัก" ซึ่งเกิดมาจากสัญชาตญาณทางเพศสืบเนื่องมาจากสัญชาตญาณมุ่งเป็น, ก็มักจะลดล้างความเกลียด ซึ่งเกิดมาจากสัญชาตญาณมุ่งตาย, ในบางกรณีก็อาจจะแลกเปลี่ยนทดแทนซึ่งกันและกัน คือ รักกลายเป็นเกลียด เกลียดกลายเป็นรัก อย่างนี้เป็นต้น.

ที่นำดังเกตุก็คือ ego สามารถทำหน้าที่รับใช้สัญชาตญาณมุ่งเป็น โดยการแปรรูปสัญชาตญาณมุ่งตาย ให้เป็นรูปแบบที่มีประโยชน์หรือหัวใจชีวิตบรรลจุดมุ่งหมายตามที่ต้องการได้แทนที่จะถูกทิ้งไปสู่เรื่องของความตาย, เช่น สัญชาตญาณมุ่งตาย อันมีความปรารถนาที่จะทำลายสิ่งต่าง ๆ ในตาย (ที่ซึ่งตัวอยู่ใน id) จะถูกแปรรูปโดย ego ให้กลายเป็นความก้าวร้าว (Aggression) เพื่อต่อสู้กับฝ่ายตรงข้าม. การกระทำที่ก้าวร้าว (Aggressive action) จะทำ

ให้บุคคลป้องกันตนเองจากการทำร้ายตนเองหรือการทำร้ายของศัตรูได้¹.

ง. ทฤษฎีว่าด้วยจิตกังวล (Anxiety). "จิตกังวล" เป็นความคิดรวบยอดที่สำคัญ
อย่างหนึ่งในแนวทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์. จิตกังวลหมายถึงประสบการณ์ทางอารมณ์ที่
ปวดร้าว ซึ่งทำให้เกิดการตื่นตัวของตอมต่าง ๆ ภายในตัวบุคคล, เช่น เมื่อตกใจ หัวใจจะ
 เต้นเร็วและแรงขึ้น หายใจเร็วขึ้น ริมฝีปากแห้ง เหงื่อออกที่มือหรือท้องเสีย ฯลฯ. จิต-
กังวลเกิดจากความรู้สึกเกรงกลัวอันตรงไปมาบางสิ่งบางอย่าง ทั้งจากภายในตัวและภายนอก.
 ฟรอยด์แบ่งลักษณะจิตกังวลออกเป็นสามประเภท คือ:-

1) Reality anxiety. หมายถึงความกังวลอันตรงไปมาซึ่งมีที่มาจากภายนอก
 หรือสิ่งแวดล้อมที่มีความเป็นจริง เช่น กลัวสุนัข กลัวปืน กลัวไฟ.

2) Neurotic anxiety. หมายถึงความกังวลถึงความกลัว ซึ่งมีที่มาจากภายใน
ภายใน id เป็นความกลัวจากสัญชาตญาณ; เป็นคนว่า บุคคลซึ่งเป็นโรคประสาท มักจะคิดว่า
 มีสิ่งที่น่ากลัวจะเกิดขึ้นแก่ตนเสมอ. คนเหล่านี้จะกลัวแม่แต่เงาของตนเอง, ซึ่งฟรอยด์
 สันนิษฐานว่า คนประเภทนี้ กลัว id ของตนเอง, เพราะ id ของคนเหล่านี้มักจะมีอำนาจ
 เหนือ ego และพยายามบังคับ ego ให้ทำบางสิ่งบางอย่างที่ไม่ดี ไม่ควรอยู่เสมอ.
 นอกจากนี้ยังมีความกังวลอีกแบบหนึ่งเป็นความกลัวอย่างรุนแรงซึ่งปราศจากเหตุผล (Phobia)
 เช่น กลัวหนู กลัวกิ่งก้อ กลัวความสูง กลัวคนแน่น. ความกลัวเหล่านี้ไม่มีเหตุผลอันสมควร,
และสาเหตุแห่งความกลัวก็เกิดมาจากภายใน id มิได้เกิดมาจากสิ่งแวดล้อมภายนอก; แสดง
 ว่าจะต้องมีสาเหตุอยู่ภายในจิตใจสำนึก ตัวอย่างเช่น หญิงสาวคนหนึ่งกลัวการแตะต้องสิ่งที่ทำควย
 ยางเป็นอย่างมาก, เธอเองก็ไม่เข้าใจว่า เหตุใดจึงกลัวอย่างรุนแรงเช่นนี้, และเป็นเช่นนี้
 มานานแล้ว. การวิเคราะห์จิตทำให้พบว่าในวัยเด็กพ่อของเธอซื้อลูกโป่งมาสองลูก, ให้เธอ
 และน้องสาวของเธอ. ในขณะที่อารมณ์เสีย เธอแกล้งทำลูกโป่งของน้องให้แตก. เธอถูกพ่อ
 ทำโทษรุนแรงมาก และบังคับให้เธออมลูกโป่งของเธอแทนของควย. เมื่อวิเคราะห์จิตลึกซึ่ง
 ยิ่งขึ้น ก็พบว่าเธอมีความอิจฉาริษยานองของเธอ, บางครั้งถึงกับเคยภาวนาให้น้องตาย เพื่อ
 ที่จะได้ของเล่นและความเอาใจใส่จากพ่อคนเดียว. การทำลายลูกโป่งของน้องให้แตก
 เป็นการกระทำเพื่อที่จะทำลายซึ่งเป็นความปรารถนาที่ซ่อนอยู่ในสัญชาตญาณมุ่งตายของเธอที่มี

¹ อานตัวอย่างลักษณะ เช่นนี้จากบทวิจารณ์ "ความก้าวร้าวของตัวละครในเรื่องขุนช้าง
 ขุนแผน", หน้า 76.

ตนเอง.

Neurotic anxiety อีกแบบหนึ่ง คือ Panic หรือ Near-panic reactions, เป็นปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นโดยปัจจุบันทันด่วน โดยไม่มีการเตือนที่มองเห็นได้ชัดเจนล่วงหน้า. ตัวอย่างเช่น บางคนอาจจะวิ่งพลานอย่างมาเลือด เอาปืนยิงผู้คนตายเป็นจำนวนมาก โดยที่ตนไม่รู้สึกตัวว่ากำลังทำอะไร หรือมีใครทำอะไรให้ตนเจ็บใจมาก่อน, ทั้งยังไม่สามารถอธิบายได้ว่า เหตุใดจึงทำเช่นนั้น; รู้แต่เพียงว่ามีอารมณ์เสีย และมีความเคร่งเครียดภายในจิตใจอย่างรุนแรงเหลือเกิน จนต้องทำสิ่งนั้น. ปฏิกิริยาเหล่านี้เป็นตัวอย่างการปล่อยความประพฤติอย่างเต็มที่ตามความต้องการของ id, ซึ่งมีสัญชาตญาณที่ต้องการทำลายหรือทำร้าย; ego และ superego พยายามหักห้ามไว้ ก็ยังไม่ยอมปฏิบัติตาม.

3) Moral anxiety. หมายถึงความปวดร้าว ทนทานภายในจิตใจ ซึ่งมีที่มาจากการชมเชยหรือคุกคามจากมโนธรรมของ superego ตัวอย่างเช่น บางคนอาจจะคิด ทำสิ่งที่ไม่ดีที่ผิดศีลธรรม แล้วสำนึกผิด แต่ก็ต้องทนทานใจเพราะถูกมโนธรรมประนามตนเอง อยู่ตลอดเวลา จนไม่มีความสุขเลย เป็นต้น.

สรุปได้ว่า จิตกังวลทั้งสามประเภท เป็นความกลัวของ ego ที่มีต่อสิ่งแวดล้อมภายนอกหนึ่ง, ความกลัวในสัญชาตญาณของ id หนึ่ง, และความกลัวในมโนธรรมของ superego อีกหนึ่ง.

จ. ทฤษฎีว่าด้วยระบบการแก้ไขความคับข้องใจ. การที่บุคคลพยายามหาวิถีทางที่จะเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อแก้ไขความคับข้องใจ (Frustration) ตามที่มีจิตกังวลในลักษณะดังกล่าวข้างต้น, ทำให้บุคลิกภาพของบุคคลก่อตัวเป็นรูปร่างขึ้นมา, และแต่ละคนก็มีบุคลิกภาพที่แตกต่างกันออกไป. فروยด์ได้กำหนดเป็นทฤษฎีว่าด้วยระบบการแก้ไขความคับข้องใจแสดงวิธีการที่บุคคลจะหาหนทางแก้ไขความคับข้องใจไว้หลายแบบ, ที่สำคัญคือ :-

1) Identification. เป็นการปรับตัวเองให้เหมือนกับผู้อื่น, เช่น เด็กเลียนแบบพ่อแม่, พวกวัยรุ่นเลียนแบบคาราภาพยนตร์. ลักษณะการเลียนแบบเพื่อแต่งปั้นบุคลิกภาพของตนมีต่าง ๆ กัน, เช่น เลียนแบบบุคคลที่มีลักษณะหรือมีบางสิ่งบางอย่างคล้ายคลึงกัน

อยู่เดิมแล้ว เช่น อยู่ในสมาคมเดียวกันหรือมีภรรยาชนิดเดียวกัน, เลียนแบบบุคคลที่มีความสำเร็จดี ในเรื่องที่มีความค้ำของใจนั้น, เลียนแบบบุคคลที่มีบุคลิกภาพเหมือนสิ่งทีคนชาค เช่น เด็กขาดพอ ก็มักจะเลียนแบบแสดงตนเป็นคน มีบุคลิกลักษณะเหมือนพ่อในอุดมคติของตน, นอกจากนี้บางคนก็เลียนแบบสิ่งทีตนถูกพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ห้ามเอาไว้.

2) Displacement and Sublimation. ในการลดความเครียดนั้น เมื่อยังไม่มีวัตถุหรือวิถีทางทีจะลดความเครียดอย่างทีต้องการได้, แรงกระตุ้นก็จะเปลี่ยนไปใช้วิถีทางอื่นทีสะดวกกว่าหรือมีพร้อมอยู่แล้ว; แสดงว่าพลังงานทางจิตมีคุณสมบัติทีแลกเปลี่ยนทดแทนกันได้. กระบวนการทีมีการหันเหจากสิ่งหนึ่งไปยังอีกสิ่งหนึ่งนั้น เรียกว่า "การทดแทน" (Displacement) ตัวอย่างเช่น โดยปรกติปากและริมฝีปากเป็นส่วนทีเกี่ยวข้องกับการกิน. เด็กถูกฝึกมาตั้งแต่ยังทารกให้ใช้ปากและลิ้นเป็นอย่างมาก เช่น ดูนมเมื่อหิว, หรือแม่จะไม่หิวเมื่อเด็กมีความเครียดอันเกิดขึ้นจากสิ่งอื่น แม่ก็มักจะให้เด็กดูนม หรือเด็กอาจจะยกนิ้วขึ้นดูตนเอง เพื่อลดความเครียดนั้นไต่บาง. แสดงว่าในวัยทารก ปากและลิ้นของเด็กเป็นส่วนทีใช้มาก. เมื่อเติบโตขึ้น การกินอาหารส่วนใหญ่ใช้ปากและลิ้นน้อยกว่าเมื่อเป็นทารก, จึงแสดง "การทดแทน" ขึ้นโดยแสดงออกมาควยอาการต่าง ๆ ทีใกล้เคียงกับลักษณะการลดความเครียดในวัยทารก, เช่น สูบบุหรื คืม บิวปาก ใจลินเลียริมฝีปาก ร้องเพลง ทาลีปัสติก เคี้ยวหมากฝรั่ง กินหมาก หรือจูบ ฯลฯ.

ในกรณีทีวัตถุหรือวิถีทางทีมาทดแทนนั้น มีจุดหมายปลายทางทางค่านิยมอันสูงส่ง, การทดแทนเช่นนี้ก็จะเรียกว่า "การทดเทิด" (Sublimation)¹ เช่น การหันเหเบี่ยงเบนพลังงานทางกายของบุคคลให้กลายเป็นการใช้ความคิด ความสนใจทางวิทยาศาสตร์ ปรัชญา มนุษยธรรม วัฒนธรรม ศาสนา และศิลปะ หรือวรรณคดี. ปรอยคตงขอสังเกตวา ความสนใจ

1

พระยาอนุนานราชชน เป็นผู้นับถุญคติศัพท.

ของดาวินชี (da Vinci) ในการเขียนภาพ "Madonnas" เป็นการแสดงออกของการทศเทติก (Sublimated expression) อันสูงส่ง, ซึ่งเบี่ยงเบนจากอารมณ์หรือความรู้สึกถึงมารดาของตน เพราะมีไต่อยู่ร่วมกับมารดาตั้งแต่เมื่อเป็นเด็ก. วรรณคดีของเชกสเปียร์ (Shakespeare) ดนตรีของโชแปง (Chopin) ก็เป็นการแสดงออกของการทศเทติกเช่นเดียวกัน.

3) Defense mechanisms of the ego. โดยปรกติ ego จะพยายามก่อกำหรือขจัดอุปสรรคและอันตราย โดยวิธีการแก้ปัญหาอย่างจริงจังและสมเหตุสมผล. แต่ในบางครั้ง ego อาจจะใช้ปฏิเสธหรือบิดเบือนความจริงนั้น ๆ ก็ได้. การที่ ego ปฏิเสธหรือบิดเบือนความจริงนี้ จะทำให้บุคลิกภาพของบุคคลไม่เหมาะสม และไม่สมบูรณ์. ทั้งนี้ อาจจะมีสาเหตุจากความคับข้องใจอย่างรุนแรง. วิธีการปฏิเสธหรือบิดเบือนความจริงของ ego มีอยู่หลายลักษณะ. ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะที่สำคัญดังต่อไปนี้:-

- Repression. เมื่อแรงกระตุ้นจาก id, ego หรือ superego ถูกขัดขวางโดยแรงต้านทานอย่างรุนแรง, จิตกัณฑ์นั้นจะไม่ปรากฏอยู่ในความสำนึก. การอดกลั้นหรือหน่วงเหนี่ยวแรงกระตุ้นโดยแรงต้านทานนี้ เรียกว่า "การเก็บกด" (Repression). การเก็บกดจะทำให้บุคคลมองบางสิ่งบางอย่างไม่เห็น หรือบิดเบือนสิ่งที่เห็นเป็นสิ่งอื่น, หรือเปลี่ยนแปลงความจริงที่ผ่านประสาทสัมผัสให้ผิดไป. ทั้งนี้ เพื่อเป็นการป้องกันสิ่งที่ป็นอันตรายหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอันตราย ซึ่งจะก่อให้เกิดจิตกัณฑ์, หรืออาจจะเก็บกดความทรงจำที่เจ็บปวดหรือที่มีประสบการณ์อันขมขื่นใจลงไปในจิตไร้สำนึก; และแม้เมื่อไม่มีอันตรายอย่างนั้นอีกต่อไปแล้ว บุคคลนั้นก็ยังไม่จำหรือระลึกขึ้นมาไม่ได้. การเก็บกดนี้มีความจำเป็นในการพัฒนาบุคคลตามปรกติและทุก ๆ คนก็อยู่ในชีวิตประจำวันไม่มากก็น้อย. แต่มีบางรายที่มีจิตปรกติเพราะใช้แต่การเก็บกดจนไม่คำนึงถึงวิธีการอื่นที่จะช่วยแก้ปัญหาความคับข้องใจ. บุคคลที่ใช้การเก็บกดบ่อย ๆ นี้จะมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมหรือโลกภายนอกน้อยกว่าคนปรกติ, และมักจะมีนิสัยชอบถดถอยหนี ถึงเครียด เข้มงวด และระวังระไวเกินไป, มีลักษณะเม้มริมฝีปากอยู่เสมอและมีกิริยาแข็งกระด้าง. พลังงานทางจิตของบุคคลเหล่านี้ถูกกดไว้มากจนกระทั่งแทบจะไม่มีเหลือใช้เ็นทางทำความเข้าใจกับตนเอง หรือในการกระทำสร้าง-

สรรคต่าง ๆ ในสิ่งแวดล้อมร่วมกับบุคคลอื่น.

- Projection. id และ superego มีแรงกดดันต่อ ego มาก. แรงกดดันนี้จะทำให้บุคคลรู้สึกกระสับกระส่าย มีจิตกังวล แล้วอาจจะพยายามระวังหรือขจัดความกังวลนั้น, โดยอาจเหตุมานะเป็นสาเหตุจากโลกภายนอก หรือสิ่งแวดล้อมภายนอก. ตัวอย่างเช่น บางคนแทนที่จะพูดว่า "ฉันเกลียดเขา" ตามความรู้สึกที่ปรากฏใน id กลับพูดว่า "เขาเกลียดฉัน"; หรือแทนที่จะรู้สึกว่าคนถูกมโนธรรมของตนเองรบกวนก็กลับรู้สึกว่ามีคนอื่นมารบกวนจิตใจของตน. ในกรณีแรก บุคคลปฏิเสธหรือไม่รับรู้ความเกลียดชังซึ่งมาจาก id โดยอ้างว่าเป็นสาเหตุจากคนอื่น. ในกรณีหลัง บุคคลปฏิเสธหรือไม่รับรู้แหล่งที่มาของการรบกวนนั้น และลงความเห็นว่าเป็นการกระทำของบุคคลอื่น. การที่ ego ปกป้องกันตนเองจากความกลัวใน id จากสัญชาตญาณ และการคุกคามจากมโนธรรมใน superego นี้, เป็นวิธีการแก้ไขความคับข้องใจอย่างหนึ่งโดย ego. ลักษณะสำคัญของการป่ายนียดคือ การเปลี่ยนที่มาของความรู้สึก, คือจากตนไปยังบุคคลอื่น หรือสิ่งอื่น, เป็นลักษณะที่โทษสิ่งอื่นแทนที่จะโทษตนเอง. การแปรรูปเช่นนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะเปลี่ยนอันตรายภายในจาก id หรือจาก superego, ซึ่ง ego ยากที่จะควบคุม, ไปเป็นอันตรายจากภายนอก ซึ่ง ego ควบคุมได้ง่ายกว่า. การกระทำเช่นนี้เป็น การหาเหตุผลจากสิ่งแวดล้อมหรือโลกภายนอกให้เขาข้างตนเอง (Rationalization) ที่ละเอียดอ่อน, เป็นการหลบหลีกหรือหลบเลี่ยงความรับผิดชอบของตนเอง โดยโยนความรับผิดชอบไปให้คนอื่นหรือลงโทษบุคคลอื่นแทน; เพื่อลงมือกระทำสิ่งที่ superego ไม่พึงพอใจโดยอิสระสะดวกใจ. หน้าที่สำคัญก็คือ ในการกระทำดังกล่าว บุคคลผู้ทำจะอยู่ในสภาพไร้สำนึก, เพราะถ้าหากบุคคลรู้อำนาจแล้ว การกระทำนั้นก็จะไม่สามารถระงับหรือบรรเทาจิตกังวลของตนได้. การบิดเบือนความจริงของ ego ในลักษณะอื่น ๆ ก็มีสภาพเช่นนี้ทั้งสิ้น, กล่าวคือ จะต้องเกิดขึ้นอย่างไรสำนึก จึงจะมีประสิทธิภาพในการแบ่งเบาหรือระงับภาวะจิตกังวลของบุคคลได้.

- Reaction formation. สัญชาตญาณและสิ่งที่แยกสาขาสืบจากสัญชาตญาณหนึ่ง ๆ มักจะแบ่งออกเป็นคู่ ๆ ในลักษณะที่ตรงข้ามกันเสมอ, เช่น ความมีชีวิตกับความตาย, ความรักกับความเกลียด, การสร้างกับการทำลาย, การกระทำกับการรับการกระทำ, การกระทำความดีกับการกระทำชั่ว ฯลฯ. เมื่อสัญชาตญาณก่อให้เกิดจิตกังวล

โดยกดกัน ego โดยตรงหรือโดยผ่านทาง superego แล้ว, ego ก็พยายามหมุนแรงนั้นไปทางตรงกันข้าม เช่น ความรู้สึกเกลียดจะทำให้บุคคลนั้นมีจิตกังวล, ego ก็พยายามจะเปลี่ยนเป็นความรู้สึกรักขึ้นมาแทนที่ เพื่อปิดบังความเป็นปรักันหรือความเกลียดชังของตน. แต่ความรักนั้นมีไคเซามาแทนที่ความเกลียดชังอย่างแท้จริง เพราะความรู้สึกเกลียดชังหรือการรวานั้นยังคงอยู่ภายใต้ความรักซึ่งฉาบอยู่แต่ผิวหน้า และพร้อมที่จะแสดงออกมาทันที เมื่อ ego อ่อนกำลังลง. ตัวอย่างของ Reaction formation มีมากมาย เช่น ผู้ชายบางคนแสดงท่าทีว่าไม่ชอบหรือเกลียดสัญลักษณ์ของ ความอ่อนหวานหรือโน้มนวลต่าง ๆ ซึ่งเขาคิดว่าเป็นเรื่องของผู้หญิง, แสดงความเกลียดชังเหล่านั้นพยายามปกปิดแนวโน้มที่จะเป็นผู้หญิงของตนโดยนำตนให้เป็นผู้ชายเต็มตัวหรือโดยพยายามแสดงท่าทีแข็งกระด้าง. ผลจากการกระทำเช่นนี้ทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้ชายที่มีลักษณะน่าขมขื่น มากกว่าจะเป็นผู้ชายอย่างแท้จริง. ผู้หญิงบางคนก็พยายามซ่อนเรณความเป็นผู้หญิงของตน โดยการแต่งตัวเป็นผู้ชาย แสดงความประพฤติอย่างผู้ชาย. จะสังเกตได้ว่า การปรับตัว เช่นนี้เป็นการปรับตัวที่ปราศจากเหตุผล บุคคลให้พลังงานของตนโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะหลอกดวงหรือบิดเบือนความจริง จนกระทั่งทำให้บุคลิภาพของตนเข้มงวดและไม่รู้จักยืดหยุ่น.

ฉ. ทฤษฎีความคับแค้น (Complex). สภาพของจิตที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ฟรอยด์ให้ความสนใจมาก คือ เรื่องของ "ปม" ต่าง ๆ ภายในจิตใจ, ซึ่งมี Jung) และ แอดเลอร์ (Adler) [ซึ่งเคยร่วมงานกับฟรอยด์ แต่ภายหลังแยกตัวออกมาสร้างแนวความคิดทางจิตวิทยาใหม่ขึ้น.] รวมให้กำเนิดความคิดแนวนี้ด้วย. "ปม" เฉพาะตามหลักจิตวิทยาของฟรอยด์ หมายถึงกลุ่มอารมณ์ที่ตกค้างอยู่ในจิตไร้สำนึก มีผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ให้แสดงออกในลักษณะต่าง ๆ. ปมส่วนใหญ่มีเหตุสืบเนื่องมาจากจิตซึ่งมีความสัมพันธ์กับความรู้สึกและความปรารถนาทางเพศรส. ดังนั้น นักจิตวิทยาทั่วไปจึงมักจะเรียกปมที่ฟรอยด์บัญญัติขึ้นว่า "ปมเพศ". ที่สำคัญมี "ปมอีดีปัส" (Oedipus complex) และ "ปมอีเล็คตรา" (Electra complex). รายละเอียดเกี่ยวกับปมเพศจะไดกล่าวต่อไปในบทที่ 4 ซึ่งว่าด้วยการวิจารณ์วรรณคดีในแง่หลักแบบฉบับ.

หลักจิตวิทยาที่สำคัญของ Jung (Carl Gustav Jung)

จุดสำคัญในเรื่องเกี่ยวกับจิตซึ่ง Jung มุ่งศึกษาวิเคราะห์ด้วยความสนใจ เช่นเดียวกับฟรอยด์ คือเรื่องวาทควย "จิต". แต่มีลักษณะแตกต่างกันตรงที่การศึกษาวิเคราะห์ของฟรอยด์ส่วนใหญ่มุ่งให้ความสนใจแก่ "จิตใต้สำนึก" ซึ่งบุคคลเก็บกด (Repressed) ไว้, หรือถูกเบียดเบียนบีบเบียน และเปลี่ยนแปลงด้วยกระบวนการทางจิตลักษณะต่าง ๆ ที่ฟรอยด์บัญญัติทฤษฎีขึ้น. ส่วนการศึกษาวิเคราะห์ของ Jung มุ่งให้ความสนใจ "จิตไร้สำนึก" (Unconscious)¹ ซึ่งมนุษย์มีอยู่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน จนสามารถจัดเป็นแบบฉบับหนึ่ง ๆ ได้. Jung ตั้งทฤษฎีทางจิตวิทยาซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันไว้อสองทฤษฎี, คือ "ทฤษฎีวาทควยจิตไร้สำนึกส่วนรวม" (Collective unconscious) และ "ทฤษฎีวาทควยหลักแบบฉบับ" (Archetypes), มีรายละเอียดดังนี้:-

ก. ทฤษฎีวาทควยจิตไร้สำนึกส่วนรวม (Collective unconscious). ทฤษฎีวาทควยจิตไร้สำนึกส่วนรวมนี้ เป็นทฤษฎีที่ Jung บัญญัติขึ้นเป็นพิเศษ, ไม่มีปรากฏในทฤษฎีของฟรอยด์เลย. Jung มีความเห็นวามนุษย์มีจิตไร้สำนึกส่วนใหญ่นี้เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน. จิตไร้สำนึกนี้เป็นความคิดอยู่ในจิตส่วนลึกที่สุด ซึ่งอาจจะปรากฏออกมาในรูปของความฝัน หรือจินตนาการต่าง ๆ ของมนุษย์, มีอิทธิพลต่อชีวิตหรือพฤติกรรมของมนุษย์ในชีวิตประจำวันเป็นอย่างยิ่ง. จากการศึกษาคนควาและรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ Jung พบหลักฐานที่ยืนยันแน่ชัดว่า ภาพพจน์ (Images) หรือจินตนาการ (Imagination) ที่ปรากฏในความฝันทั้งประเภทฝันหลับ (Dreams, Nightmares), หรือฝันตื่น (Daydreams, Phantasies) นั้น, เกิดขึ้นซ้ำกับสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วในความคิดหรือความฝันของคนในสมัยโบราณ; ดังที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ ศาสนา เทพนิยาย นิทานพื้นเมือง หรือวรรณคดี ฯลฯ. ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงวามนุษย์มีจิตไร้สำนึกที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันจริง ตามที่ Jung ได้บัญญัติทฤษฎีวาทควยจิตไร้สำนึกส่วนรวมขึ้น. จิตไร้สำนึกส่วนรวมนี้มักจะเป็นลักษณะหรือภาวะจิตที่เป็นไปในด้านทั่ว ๆ ไปมากกว่าเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล, เช่นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด การตาย ความอบอุน แสงสว่าง อำนาจของบางสิ่งบางอย่างหรือปัญหาในครอบครัว ฯลฯ. จิตไร้สำนึกส่วนรวมนี้ บางครั้ง Jung ก็เรียกว่า "Objective unconscious" หรือ "Objective psyche"; มีลักษณะที่สำคัญ ๆ เช่น เป็นประสบการณ์ในจิต-

¹ เป็นศัพท์บัญญัติทางจิตวิทยาซึ่ง Jung มักจะใช้เป็นคำนามเสมอ.

ไร้สำนึกที่แต่ละบุคคลมีอยู่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน, ผิดกับประสบการณ์ในจิตสำนึก (Conscious mind) หรือในจิตไร้สำนึกเฉพาะบุคคล (Personal unconscious) ซึ่งแต่ละบุคคลมีต่าง ๆ กันออกไป. นอกจากนี้จิตไร้สำนึกส่วนรวมยังเป็นลักษณะประจำของมนุษยชาติ เช่นเดียวกับกรรมมีแซน ซา หู ตา จมูก, ซึ่งหมายความว่า จิตไร้สำนึกส่วนรวมเกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับร่างกายของมนุษย์ โดยไม่รู้อาเหตุความมาจากไหนและเกิดขึ้นได้อย่างไร. ลักษณะที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของจิตไร้สำนึกส่วนรวมก็คือ มันมีโดยอยู่ภายใต้การควบคุมของจิตสำนึกของแต่ละบุคคล, เช่นเดียวกับตับ ไต หัวใจ ปอด หรือระบบขับถ่าย ทำงานโดยไม่ได้อยู่ใต้วงคับบัญชาของจิตสำนึก. เราจึงควบคุมจิตใจหรือพฤติกรรมที่เกิดจากจิตไร้สำนึกส่วนรวมไม่ได้. หลักของจิตไร้สำนึกส่วนรวมนี้เองที่ก่อให้เกิดทฤษฎีว่าด้วยหลักแบบฉบับ (Archetypes) อัน; เพราะจิตไร้สำนึกส่วนรวมมีลักษณะ เหมือนหรือคล้ายคลึงกันจนสามารถจัดให้เป็นแบบฉบับหนึ่ง ๆ ได้.

ข. ทฤษฎีว่าด้วยหลักแบบฉบับ (Archetypes). การค้นพบทฤษฎีว่าด้วยจิตไร้สำนึกส่วนรวมซึ่งจูงรวบรวมชอนมูลต่าง ๆ ไว้มากมายจนพบว่า, จิตไร้สำนึกส่วนรวมมีลักษณะที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันจนสามารถจัดเป็นแบบฉบับหนึ่ง ๆ ไค่นัน, ทำให้จูงพยายามศึกษาค้นคว้าต่อไปอย่างลึกซึ้ง. ในที่สุดเขาก็สรุปข้อคิดเห็นไคว่า แบบฉบับดังกล่าวมีลักษณะซ้ำซากกันอยู่ตลอดเวลา, ไไมว่าจะเป็นเชื้อชาติใด ภาษาใด ในภูมิภาคแห่งใดของโลก; และลักษณะดังกล่าวอาจจะนำมาพิจารณาไคให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและทำความเข้าใจวรรณคดีเรื่องหนึ่ง ๆ ไคได้. ข้อคิดเห็นนี้ไคว่าเป็นประโยชน์ต่อนักวรรณคดีวิจารณ์รุ่นต่อ ๆ มาเป็นอย่างมาก. ในหนังสือชื่อ Contributions to Analytical Psychology จุงไคอธิบายความเห็นเกี่ยวกับทฤษฎีว่าด้วยหลักแบบฉบับ (Archetypes) อย่างละเอียด. โดยเฉพาะในบทความเรื่อง "Out the Relation of Analytical Psychology to Poetic Art", จุงไคกล่าวว่า วิญญาณของมนุษย์ไไมว่าจะเป็นปัจจุบันหรือย้อนหลังขึ้นไปถึงบรรพบุรุษรุ่นแรก ๆ มีประสบการณ์มากมายที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันปรากฏอยู่. ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ประสบการณ์เหล่านี้มีไคหายสาบสูญไปไหน, แทอาจจะฝังอยู่ภายในโครงสร้างของมันสมอง หรือนัยหนึ่งอยู่ภายในจิตส่วนลึกที่สุดของมนุษย์. ประสบการณ์ดังกล่าวนี้ล้วนแต่เป็นประสบการณ์เบื้องต้นของมนุษย์ซึ่งเกิดขึ้นแก่มนุษย์ซ้ำ ๆ กัน โดยที่มนุษย์ไไมรู้สึกตัว. ลักษณะเช่นนี้จุงไคให้ชื่อว่า "Archetypes"

Jung กล่าวยืนยันว่า ประสบการณ์ซึ่งเกิดขึ้นซ้ำ ๆ กันนี้ มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันประดุจลูกโซ่ ในชั่วอายุคนหนึ่ง ๆ, สัมพันธ์กันมาไม่ว่าจะเป็นในหมู่นักทั่วไปหรือใน "หมู่กวี". ดังนั้นวรรณคดีจึงเป็นที่บันทึกภาพสะท้อนของประสบการณ์ซ้ำ ๆ กันดังกล่าว โดยที่ไม่ว่าจะเป็นกวีหรือผู้อ่าน ไม่รู้สึกรู้ว่า; ประสบการณ์ซ้ำ ๆ กัน ซึ่งเป็นหลักแบบฉบับดังกล่าวก็คือจิตไร้สำนึกส่วนรวมของมนุษยชาตินั่นเอง. หลักแบบฉบับในวรรณคดีจึงเปรียบเสมือนแกนเรื่อง (Theme) ที่ปรากฏซ้ำ ๆ กันอยู่ตลอดเวลาในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ. แกนเรื่องดังกล่าวเป็นทั้งสิ่งที่อยู่ในจิตไร้สำนึกของกวีเอง และเป็นทั้งสิ่งที่อยู่ในจิตไร้สำนึกของผู้อ่านทั่วไป.

Jung สรุปว่า หลักแบบฉบับตั้งอยู่บนรากฐานของจิตไร้สำนึกส่วนรวม ซึ่งรวบรวมอดีตของมนุษยชาติตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ไว้. ดังจะเห็นได้จากตัวละครในนิยายปรัมปรา (Mythic heroes) ซึ่งเป็นเสมือนภาพสะท้อนของมนุษย์ในสมัยโบราณ. จินตนาการสร้างสรรค์ ภาพพจน์ ภาพความฝัน ความนึกคิด ลางสังหรณ์ ความเชื่อถือ อคติต่าง พฤติกรรมของตัวละคร ฯลฯ ที่มีลักษณะแปลก ๆ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นภาพสะท้อนของจิตไร้สำนึกส่วนรวมของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน, และยังคงมีลักษณะบางอย่างที่คล้ายคลึงกันอยู่ทั้ง ๆ ที่ระยะเวลาผ่านไปหลายพันปี. แต่บางครั้งก็แปรรูปไปบ้าง ซึ่งเมื่อวิเคราะห์จนเห็นความหมายที่แฝงอยู่แล้ว ก็พบว่าสิ่งที่แปรรูปมานี้เป็นสัญลักษณ์ (Symbol) แทนความรู้สึกนึกคิด ความกลัว ความเกลียด ความรัก ความเชื่อถือต่าง ๆ ฯลฯ. อาจจะเรียกรวมใจว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์แทนจิตไร้สำนึกส่วนรวม ที่มีลักษณะเป็นแบบฉบับที่เกิดขึ้นซ้ำกันอยู่เสมอ ไม่จำกัดเวลาและสถานที่ ดังที่ Jung บัญญัติศัพท์ว่า "Archetypes".

เนื่องจากวรรณคดีเป็นภาพสะท้อนของจิตไร้สำนึกส่วนรวม ซึ่งรวบรวมเป็นแบบฉบับหนึ่ง ๆ ใด, กวีหรือผู้แต่งวรรณคดีตามหลักจิตวิทยาของ Jung จึงเปรียบเสมือนคนที่เล่าเรื่องต่าง ๆ จากประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้วในอดีต. ประสบการณ์ดังกล่าวมีทั้งประสบการณ์ที่ฝังตัวอยู่ในจิตไร้สำนึกส่วนรวม และประสบการณ์ส่วนตัวของกวีเอง. สำหรับวิธีที่กวีเหล่านั้น พลังงานทางจิตจะแปรประสบการณ์ให้แสดงออกมาเป็นระบบสัญลักษณ์ โดยที่บางครั้งกวีรู้สึกตัว, ทั้งกวีและผู้อ่านมองเห็นความหมายใดชัดเจน, แต่บางครั้งไม่รู้สึกรู้ว่า ทำให้ทั้งกวีและผู้อ่านไม่อาจจะเข้าใจความหมายแท้จริงที่ซ่อนอยู่ในสัญลักษณ์นั้น ๆ ใด. Jung กล่าวสรุปว่า "กวีเป็นคนของ

ส่วนรวมเป็นทั้งผู้ประกอบและผู้สืบทอดจิตไร้สำนึกอันไม่มีวันตายของมนุษยชาติ." (จากบทความเรื่อง Psychology and Poetry ของจุง - "Poet is the collective man, the carrier and former of the unconsciously active soul of mankind.")¹

ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างข้อคิดเห็นของฟรอยด์กับจุง

ถึงไกลดวแล้ววว่า แนวทัศนะทางจิตวิทยาที่มีความสำคัญมากแนวหนึ่ง คือแนวทัศนะทางจิตวิเคราะห์ (Psychoanalysis). ผู้ให้กำเนิดคือซิกมันด์ ฟรอยด์ ซึ่งต่อมาได้มีนักจิตวิทยาที่มีชื่อเสียงอีกสองท่านมารวมสมทบควย ไคแกจุงและแอกเลอร์. นักจิตวิทยาทั้งสามได้รวมศึกษาค้นคว้าและทดลองรักษาโรคทางจิตโดยใช้วิธีวิเคราะห์จิตของคนไข้. ต่อมาในระยะหลัง ๆ ข้อคิดเห็นของนักจิตวิทยาทั้งสามก็เริ่มไม่ลงรอยกัน. เช่นที่ฟรอยด์มีความเห็นว่า สาเหตุของพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์สืบเนื่องมาจากจิตใต้สำนึก ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความรูสึกและความปรารถนาทางเพศรส, อีโก้ให้เกิดปมเพส (Complex), ที่สำคัญคือ ปมอีดีปัส (Oedipus complex) และปมอีเล็คตรา (Electra complex) นั้น, แอกเลอร์มีความเห็นแย้งว่า การวิเคราะห์จิตย่อมแสดงให้เห็นว่าในใจของมนุษย์มีกลุมอารมณ์ต่าง ๆ ที่ตกค้างอยู่ในจิตใต้สำนึกสุดแล้วแต่เหตุการณ์ที่เข้ามากระทบจิตจะก่อให้เกิดปมชนิดใดขึ้น, มิได้มีสาเหตุมาจากจิตซึ่งมีความสัมพันธ์กับเพศรส เพียงอย่างเดียวตามทฤษฎีของฟรอยด์. นอกจากนี้ แอกเลอร์ยังเสนอปมชนิดใหม่คือ "ปมค้อย" (Inferiority complex) ซึ่งเขาเห็นว่ามีความสำคัญและมีบทบาทอย่างยิ่งในจิตใต้สำนึกอันก่อให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ. ส่วนจุงกลับมีความเห็นแตกแยกออกไปจากฟรอยด์และแอกเลอร์. จิตใต้สำนึกที่สำคัญในทัศนะของจุงเป็นจิตไร้สำนึกส่วนรวม (Collective unconscious) ของมนุษยชาติ, ส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายคลึงกันและก่อให้เกิดพฤติกรรมซ้ำ ๆ กันจนสามารถจัดให้เป็นแบบฉบับ (Archetype) หนึ่ง ๆ ได้, ไม่ว่าจะเป็ชาติใด และสมัยใด.

ถึงแม้จะมีความเห็นแตกต่างกัน แต่ก็เห็นได้ชัดว่า นักจิตวิทยาทั้งสามต่างก็ศึกษาค้นคว้าในเรื่องเดียวกัน คือเรื่องของจิตใจ, โดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตใต้สำนึกอันเป็นสาเหตุให้เกิดความวิปริตทางจิตลักษณะต่าง ๆ, ซึ่งนักจิตวิทยาทั้งสามใช้วิธีวิเคราะห์จิตช่วยในการรักษาหาสมุฏฐานของความวิปริต. อย่างไรก็ตามวิธีการวิเคราะห์จิตของฟรอยด์กับจุง ก็มีความแตกต่างกันอย่าง

¹ Stanley Edgar Hyman, The Armed Vision, a Study in the Methods of Modern Literary Criticism (New York: Random House, Inc., 1947),

เห็นได้ชัด, จนทำให้มีสถาบันทางจิตวิเคราะห์ที่ต่างกันเป็นสองสถาบัน, แต่มีกำเนิดที่กรุงเวียนนาเหมือนกัน, คือ The Institute of Psychoanalysis ของฟรอยด์, และ The Society of Analytical Psychologists ของจุง. ทั้งสองสถาบันนี้กำเนิดจากพื้นฐานร่วมกัน แล้วจึงแยกออกจากกัน, มีความแตกต่างกันทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ. แต่ผู้ศึกษารุ่นหลัง ๆ ก็มักจะนิยมใช้ทฤษฎีของทั้งสองสถาบันรวมกัน, ไม่อาจจะจำแนกใดแน่นอนว่า ยึดตามแนวของฟรอยด์แท้ ๆ หรือของจุงแท้ ๆ. อย่างไรก็ตาม ทั้งสองแนวมียุทธศาสตร์ที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด. ค็อกซ์ (David Cox) นักจิตวิทยาที่มีชื่อเสียงผู้หนึ่งในปัจจุบัน กล่าวเปรียบเทียบ ว่า ความแตกต่างระหว่างข้อคิดเห็นของฟรอยด์กับจุง เปรียบเสมือนบุคคลสองคนที่มองดูสวนดอกไม้. คนหนึ่งชอบการจัดวางรูปกระถางและทางเดิน ซึ่งสวยงามและมีความสัมพันธ์กลมกลืนกัน. อีกคนหนึ่งสนใจวิธีการเล่นสีของคนทำสวน เช่นมีสีเขียวของหญ้าตัดกับสีน้ำตาลปนแดงของทางเดินโรยกรวดและสีต่าง ๆ ของดอกไม้บานาชนิด. บุคคลทั้งสองสนใจสวนนี้ในแง่ที่ต่างกัน และใช้หลักการในการพิจารณาที่ต่างกันด้วย. คนแรกให้ความสำคัญกับรูปร่างและขนาด. คนที่สองให้ความสำคัญของความเข้มของสีและการใช้สีที่ตัดกัน. แต่บุคคลทั้งสองต่างก็พูดถึงสวนเดียวกัน. ถ้าพูดต่อไปนาน ๆ เขา ต่างก็จะมีความเห็นว่า วิธีพิจารณาของตนดีกว่าของอีกฝ่ายหนึ่ง, ก็จะเกิดความขัดแย้งทางความคิดเห็นซึ่งไม่ลงรอยกัน. สถานการณ์เช่นนี้ปรากฏในแนวทัศนะจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์และจุง ซึ่งพิจารณาโครงสร้างทางจิตของมนุษย์ในแง่ที่ต่างกัน, ผลของการวิเคราะห์จึงแตกต่างกันด้วย.

ฟรอยด์เรียกชื่อวิธีการวิเคราะห์จิตของเขาว่า "psychoanalysis", ให้ความสำคัญกับทฤษฎีว่าด้วยบุคลิกภาพของบุคคล อันประกอบด้วย id, ego และ superego, นอกจากนี้ก็สนใจเกี่ยวกับจิตใต้สำนึก และลิบิโด. ส่วนจุง เรียกชื่อวิธีการวิเคราะห์จิตของตนว่า

¹ David Cox, Modern Psychology (New York: Barnes & Noble, Inc., 1968).

"Analytical psychology", ให้ความสำคัญกับทฤษฎีว่าด้วยจิตไร้สำนึกส่วนรวม (Collective unconscious) และทฤษฎีว่าด้วยหลักแบบฉบับ (Archetypes), นอกจากนี้ก็ค้นคว้าเกี่ยวกับพลังทางจิต (Psychic energy) ฯลฯ. ในที่นี้จะได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างที่สำคัญ ๆ แต่เพียงบางส่วน ซึ่งพิจารณาเห็นว่าเกี่ยวข้องกับวิชาวรรณคดีวิจารณ์, เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าต่อไป ดังนี้

ก. Id และ Superego. ความเห็นของฟรอยด์ในเรื่องของ id คงได้กล่าวมาโดยละเอียดแล้วนั้น สรุปได้ว่า ความเป็นอยู่ของมนุษย์โดยทั่วไปดำเนินไปเพื่อสนองความต้องการจำเป็นของสัญชาตญาณ (Instinctual needs), ซึ่งคล้ายคลึงกับความเป็นอยู่ของสัตว์ต่าง ๆ. แต่ความจริงที่เห็นเรื่อง id ต่างกับฟรอยด์ในแง่ที่ว่า เนื้อหาของจิตใจซึ่งให้พลังและชี้แนวทางในการดำเนินชีวิตแก่เรา มีไว้เพื่อสนองความต้องการจำเป็นของสัญชาตญาณแต่เพียงอย่างเดียว หากรวมไปถึงการต่อสู้กับอำนาจฝ่ายสูง (The heights). ความเห็นนี้แสดงว่า จูงนำเอา superego ตามทฤษฎีของฟรอยด์มารวมอยู่กับ id, โดยมีความเห็นวาทกรรม จรรยาในจิตใจของมนุษย์มิได้รับอิทธิพลมาจากสังคมหรือสิ่งแวดล้อม เช่น วัฒนธรรมและประเพณี ดังที่ฟรอยด์คิด. แต่อำนาจฝ่ายสูงหรือมโนธรรมเหล่านี้อยู่ในจิตใจของมนุษย์ชาติในส่วนที่ลึกที่สุด, และมีกำเนิดมาพร้อม ๆ กับกำเนิดของมนุษย์ เช่นเดียวกับอำนาจฝ่ายต่ำหรือ id ตามทฤษฎีของฟรอยด์. จะเห็นได้ว่าข้อคิดนี้แตกต่างจากทฤษฎีของฟรอยด์มาก, เพราะฟรอยด์เห็นว่า Superego เป็นสิ่งที่เกิดมาจากสังคมและสิ่งแวดล้อม, มิได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติพร้อม ๆ กับชีวิตของมนุษย์ดังที่ฟรอยด์ยืนยัน.

ข. The Subconscious. ศัพท์ "จิตใต้สำนึก" นี้ มีไว้แต่เฉพาะในทฤษฎีของฟรอยด์, หมายถึงสิ่งที่เราไม่ต้องการหรือสิ่งที่เราคิดว่าเราไม่ต้องการ, เราก็ก้มมันไว้ภายในใจโดยไม่รู้สึกรู้ตัว กลายเป็นจิตใต้สำนึกซึ่งมีผลต่อชีวิตของมนุษย์แม้มันจะมีไต่อยู่ในสำนึกของเรา. จิตใต้สำนึกอาจจะมีอิทธิพลต่อจิตใจของเราได้ทั้งในคานดีและคานร้าย. เนื่องจากยังมีไต่ถูกทำลายลงไป สิ่งนั้นมันจึงยังคงดำรงอยู่. แต่ความจริงที่เห็นว่าสิ่งที่เราทำไหมันหายไปนั้นมันไม่ได้หายไปอย่างสิ้นเชิง, ขณะเดียวกันมันก็มีไต่ดำรงอยู่; หากมันกลับไปประสมประสานกับสิ่งอื่น เช่น กลายเป็นคำอุทานหรือการหลุดปากพูดถึงสิ่งใดซึ่งไม่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องที่กำลังสนทนากันอยู่ หรือการร้องเพลงออกมาโดยไม่ตั้งใจ ฯลฯ.

ค. Libido. ในข้อเขียนระยะต้น ๆ ของฟรอยด์ ลิบิโดเป็นคำที่ใช้เรียกพลังงานหรือความต้องการทางเพศ, ซึ่งถูกขับออกมาในขั้นแรกตั้งแต่ยังอยู่ในวัยทารก แล้วเจริญพัฒนาจนกระทั่งเติบโต. ต่อมา ลิบิโด ตามทฤษฎีของฟรอยด์ มีความหมายกว้างขึ้นกว่าเดิม คือเป็นพลังงานของสัญชาตญาณมุ่งเป็นทั้งหมด. อย่างไรก็ตาม สัญชาตญาณทางเพศก็ยังคงเป็นเรื่องสำคัญของทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์อยู่นั่นเอง. ส่วนจุ้ใช้คำว่าลิบิโด ในความหมายที่กว้างของสัญชาตญาณทางเพศป็นน้อยที่สุด. ลิบิโดของจุ้ คือพลังงานของสัญชาตญาณทั้งสิ้น ซึ่งซ่อนอยู่เบื้องหลังความเป็นอยู่ของมนุษย์, รวบรวมขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายต่าง ๆ ซึ่งมีสัญชาตญาณทางเพศป็นอยู่ด้วยเพียงหนึ่งส่วน ในระยะเริ่มต้นเท่านั้น. ส่วนมากจุ้ใช้คำว่า "Psychic energy" แทนศัพท์ลิบิโดของฟรอยด์. จุ้มีความเห็นว่า พลังงานของสัญชาตญาณหรือพลังทางจิตนี้ ถูกใช้โดยสิ่งที่ยู่นอกกฎเกณฑ์แห่งวิทยาศาสตร์, จุ้กล่าวว่า ร่างกายเคลื่อนไหวไควไควมิใช่เพราะพลังงานไฟฟ้าภายในร่างกายตามหลักชีววิทยา, แต่เป็นเพราะความคิดอารมณ์และสัญชาตญาณ ฯลฯ; ซึ่งจุ้เรียกรวมว่าเป็นพลังทางจิต (Psychic energy) หรือบางครั้งก็ใช้ศัพท์ลิบิโด. หากพิจารณาตามนี้ ลิบิโดตามความหมายของจุ้ มีหน้าที่หรือกลไกที่ซับซ้อนกว้างขวางกว่าลิบิโดของฟรอยด์มาก.

ง. Collective unconscious. ความแตกต่างซึ่งรวมความคิดเห็นของจุ้ทั้งหมด คือทฤษฎีว่าควยจิตไร้สำนึกส่วนรวม, ซึ่งจุ้บัญญัติขึ้นเป็นพิเศษ, ไม่มีปรากฏในหลักจิตวิทยาของฟรอยด์ ดังที่กล่าวมาแล้วโดยละเอียด. หลักของทฤษฎีว่าควยจิตไร้สำนึกส่วนรวมก่อให้เกิดทฤษฎีซึ่งมีความสัมพันธ์กับหลักนี้อีกทฤษฎีหนึ่ง, คือทฤษฎีว่าควยหลักแบบฉบับ (Archetypes). ทั้งสองทฤษฎีก่อให้เกิดการพิจารณาพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์แตกต่างไปจากลักษณะการพิจารณาพฤติกรรมตามหลักจิตวิทยาของฟรอยด์. กล่าวคือ ฟรอยด์วิเคราะห์จิตหาสมมุติฐานของโรคโดยพิจารณาจิตไร้สำนึกเฉพาะบุคคล, ส่วนจุ้วิเคราะห์จิตหาสมมุติฐานของโรคโดยพิจารณาจิตไร้สำนึกของมนุษย์ทั่วไปเป็นส่วนรวม.

การนำหลักจิตวิทยามาใช้ในการศึกษาวิจารณ์วรรณคดี

การที่นักจิตวิทยาคนพบว่า จิตวิทยามีบทบาทสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ต่อพฤติกรรม

ต่าง ๆ และต่อการแสดงออกลักษณะต่าง ๆ ของมนุษย์, ทำให้นักศึกษาในสาขาวิชาการอื่น ๆ เริ่มศึกษาจิตวิทยาอย่างจริงจัง; ความหวังที่ว่า อาจนำจิตวิทยาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อสาขาวิชาการของตนได้. วรรณคดีเป็นสาขาวิชาหนึ่งที่นักจิตวิทยากล่าวถึงโดยตรงว่า มีความสัมพันธ์กับจิตวิทยาอย่างลึกซึ้ง. นักศึกษาวิจารณ์วรรณคดีจึงเริ่มนำความรู้ทางจิตวิทยามาใช้กับวรรณคดี; โดยเฉพาะกับการวิจารณ์วรรณคดี, เพื่อแก้ไขปัญหาที่มีอยู่เดิมในแง่ที่ว่า การศึกษาวิจารณ์วรรณคดีแบบโบราณเลื่อนลอย ไม่รัดกุม ไร้เหตุผล และมีได้ศึกษาเนื้อหาของวรรณคดีอย่างจริงจัง. จากการศึกษาวเคราะห์เนื้อหาของวรรณคดีอย่างละเอียดลออ ในขั้นแรกนักวิจารณ์พบว่า ภายในวรรณคดีมักจะมีปัญหาใหญ่ที่ก่อความพิศวงให้แกผู้อ่านอยู่สองปัญหา, คือ ปัญหาในค่านิยมที่ยากต่อความเข้าใจ, และปัญหาในค่านิยมหรือลักษณะตัวละครที่มหัศจรรย์แปลกและเข้าใจยาก. นักวิจารณ์จึงพิจารณาวรรณคดีด้วยแนวคิดใหม่ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากวิชาจิตวิทยาว่า วรรณคดีประกอบด้วยสัญลักษณ์แทนความรู้สึกนึกคิดของกวี, ซึ่งกวีอาจจะผลิตขึ้นโดยจิตสำนึกหรือไร้สำนึกก็ได้. สัญลักษณ์ที่ผลิตขึ้นด้วยจิตสำนึกอาจจะไม่ยากต่อการวิเคราะห์เพื่อค้นหาความหมายที่แฝงอยู่, อันใดแกข้อความหรือเนื้อเรื่องตลอดจนบทบาทตัวละคร ที่เราอ่านได้อย่างเข้าใจไม่ก่อให้เกิดปัญหา. แต่สัญลักษณ์ที่ผลิตขึ้นโดยจิตไร้สำนึกเป็นสิ่งที่ยากต่อความเข้าใจเป็นอย่างมาก, อันก่อให้เกิดปัญหาสองประการดังที่กล่าวมาข้างต้น. นักวิจารณ์พิจารณาเห็นว่า การวิเคราะห์จิตช่วยแก้ปัญหาในจิตไร้สำนึกของคนไข้ที่ป่วยเป็นโรคจิตได้นั้น, กวีวิธีที่คล้ายคลึงกับการวิเคราะห์จิตก็อาจจะช่วยแก้ปัญหาเกี่ยวกับจิตไร้สำนึกซึ่งปรากฏอยู่ในวรรณคดีได้ ฉะนั้น; จึงพยายามศึกษาหลักจิตวิทยาโดยเฉพาะแนวที่คณะจิตวิเคราะห์อย่างละเอียดลออทุกแง่มุม, แล้วนำหลักและวิธีการที่ได้ศึกษามาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดี, ก็ปรากฏว่าได้ผลสำเร็จสมความมุ่งหมาย.

ด้วยเหตุที่มีปัญหาในขั้นแรกสองประการดังกล่าว, แนววิจารณ์วรรณคดีซึ่งใช้หลักจิตวิทยาโดยทั่วไปจึงแยกออกเป็นสองแนว. แนวแรก พยายามใช้หลักจิตวิทยาช่วยแก้ไขปัญหาค่านิยมที่ยากต่อความเข้าใจ, โดยพิจารณาว่า ค่านิยมดังกล่าวเกิดจากจิตไร้สำนึกของกวี ซึ่งแสดงออกมาเป็นสัญลักษณ์พร้อม ๆ กับจิตสำนึก ในขณะแต่งวรรณคดี. นักวิจารณ์แนวนี้พิจารณาเห็นว่าวรรณคดีเป็น "Symbolic action", ใช้หลักจิตวิทยาอธิบาย "Symbolic action" ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดี เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจข้อความที่เป็นปัญหา อันจะช่วยเพิ่มความเข้าใจวรรณคดี

ทั้งเรื่องใดก็ยังขึ้น. ผู้นำของแนววิจารณ์นี้ คือ เคนเน็ธ เบอร์ค (Kenneth Burke) ซึ่งได้ทำการวิจารณ์โคลงที่มีชื่อเสียงบทหนึ่งของ คีทส์ (John Keats) ชื่อ Ode on a Grecian Urn โดยให้ความหมายของข้อความที่เป็นปัญหาไคอย่างน่าสนใจยิ่ง. ส่วนแนววิจารณ์ซึ่งใช้หลักจิตวิทยาทั่วไปแนวที่สอง พยายามนำหลักจิตวิทยาอธิบายบทบาทหรือลักษณะตัวละครที่เป็นปัญหา, ช่วยไขข้อข้องใจของผู้อ่านว่า เหตุใดตัวละครหนึ่ง ๆ จึงมีพฤติกรรมที่แปลกหรือประหลาดเช่นนี้, ทำให้ผู้อ่านมีความเข้าใจตัวละคร อันจะช่วยให้เข้าใจวรรณคดีตลอดทั้งเรื่องได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น โจนส์ (Ernest Jones) ใช้หลักจิตวิทยาของฟรอยด์ อธิบายพฤติกรรมของแฮมเล็ต (Hamlet), ตัวละครที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในบทละครเอกของเชกสเปียร์. เมื่อพิจารณาจากลักษณะการวิจารณ์ของทั้งสองแนวจะเห็นได้ว่า เป็นการนำหลักจิตวิทยาโดยตรงมาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดี. เป้าหมายของการวิจารณ์มักจะเป็นเฉพาะบุคคลหนึ่ง ๆ เช่น วิจารณ์พฤติกรรมของตัวละคร (Clarify character), หรือไม่ก็วิจารณ์จิตไร้สำนึกของกวีที่แสดงออกมาในงานเขียนของเขา. โดยที่แนววิจารณ์ทั้งสองแนวนี้อาจนำหลักจิตวิทยาต่าง ๆ มาใช้โดยไม่จำกัดประเภทและเป็นการใช้หลักจิตวิทยาโดยตรง, แนววิจารณ์ทั้งสองจึงมักจะมีชื่อเรียกรวมกันว่า "การวิจารณ์วรรณคดีในแง่จิตวิทยาทั่วไป" (The Psychological Approach of Literary Criticism).

อย่างไรก็ตาม คงที่มีความแตกต่างระหว่างข้อคิดเห็นของฟรอยด์กับจุง ซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น, การนำความคิดเห็นที่แตกต่างกันไป ใช้กับสาขาวิชาการอื่น ๆ ก็ย่อมจะมีวิธีใช้ที่แตกต่างกัน, และก่อให้เกิดผลที่แตกต่างกันด้วย. การนำหลักจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์มาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดีก็เช่นเดียวกัน, เมื่อนักวิจารณ์ศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางยิ่งขึ้น, นักวิจารณ์กลุ่มหนึ่งก็ค้นพบว่าวรรณคดีส่วนใหญ่มักจะมีแก่นเรื่องที่ซ้ำ ๆ กัน จนสามารถจัดเป็นแบบฉบับหนึ่ง ๆ ได้, และแก่นเรื่องดังกล่าวก็มักจะมีลวนที่คล้ายคลึงกับนิยายปรัมปราที่รู้จักกันทั่วไป (Myth). ลักษณะดังกล่าวตรงกับข้อคิดเห็นของจุงในทฤษฎีว่าด้วยจิตไร้สำนึกส่วนรวมและทฤษฎีว่าด้วยหลักแบบฉบับ. นักวิจารณ์กลุ่มนี้จึงพิจารณาเห็นว่า หลักจิตวิทยาของจุงน่าจะนำมาช่วยแก้ไขปัญหาของวรรณคดีซึ่งมีลักษณะซ้ำซากกันดังกล่าวได้ โดยการนำความรู้ทางมานุษยวิทยา (Anthropology) มาช่วยประกอบการวิจารณ์ด้วย. จึงมีแนววิจารณ์วรรณคดีเพิ่มขึ้นอีกแนวหนึ่ง ซึ่งพิจารณาหลักแบบฉบับที่ซ้ำซากกันของมนุษยชาติทั่วไปเป็นส่วนรวมไม่จำกัดชาติ ศาสนา

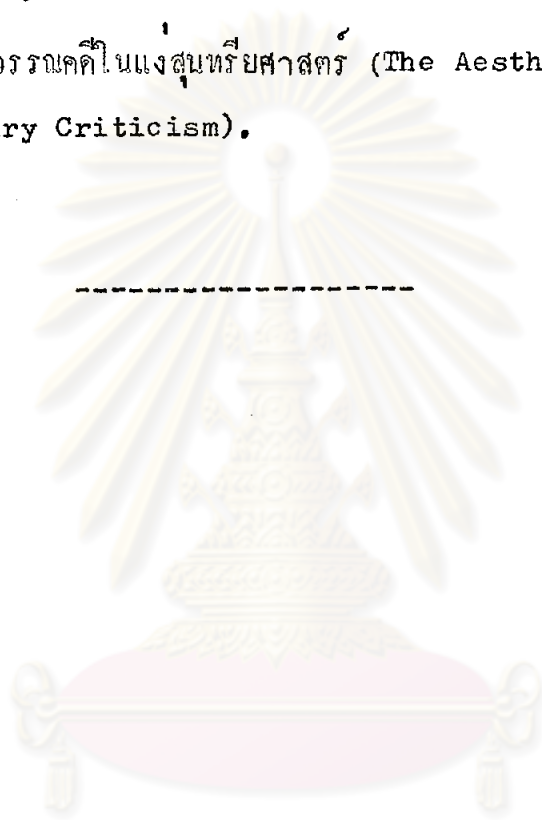
วัฒนธรรม ประเพณีและสมัย, โดแก "การวิจารณ์วรรณคดีในแง่หลักแบบฉบับ" (The Archetypal Approach of Literary Criticism).

ในขณะที่อ่านพิจารณาวรรณคดี นอกจากผู้อ่านจะพยายามนำความเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีแล้ว, จิตส่วนหนึ่งของผู้อ่านจะแสดงอาการประหม่นคุณค่าของวรรณคดี อยู่ตลอดเวลา. การที่จิตประหม่นคุณค่าโดยที่ผู้อ่านไม่รู้ตัวนี้ แสดงว่าในขณะที่อ่านวรรณคดี จะต้องมีส่วนสิ่งบางอย่างก่อตัวขึ้น.

นักวิจารณ์ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง คือ ไอ. เอ. ริชชาร์ด (I.A. Richards) เรียกสิ่งนี้ ว่า "สัมพันธภาพไร้สำนึก" (Unconscious relation). เขามีความเห็นว่าการที่วรรณคดี สามารถโน้มน้าวความรู้สึกของผู้อ่านให้ซาบซึ้ง คมค้ำ หรือสะเทือนใจไปกับรสวรรณคดีนั้น, แสดงว่ามีสัมพันธภาพไร้สำนึกระหว่างผู้อ่านกับผู้อ่านวรรณคดีเกิดขึ้น. ดังนั้น ในการวิจารณ์วรรณคดี นักวิจารณ์ก็ควรจะวิเคราะห์ความหมายของวรรณคดีจากคำต่าง ๆ ที่ผู้แต่งประกอบขึ้นทุก ๆ คำ ทุก ๆ เสียง ทุก ๆ จังหวะ เพื่อค้นหาสิ่งทีก่อให้เกิดสัมพันธภาพไร้สำนึกดังกล่าว. เขาได้พยายามคิดค้นหาวิธีวิจารณ์เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่ตั้งขึ้นได้สำเร็จ, คือใช้วิธีอ่านวิเคราะห์วรรณคดีอย่างละเอียดลออทุกแง่มุม. เขาเรียกวิธีการเช่นนี้ว่า "Contextual reading" หรือ "Close reading". เมื่อกระทำการเช่นนี้แล้ว สิ่งที่เขาค้นพบก็คือ ความงามทางศิลปะที่แฝงอยู่ในวรรณคดี. ความงามทางศิลปะนี้เองที่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกซาบซึ้งคมค้ำ หรือสะเทือนใจไปกับรสวรรณคดี. ความรู้สึกนี้ก่อให้เกิดสัมพันธภาพไร้สำนึกระหว่างผู้อ่านกับผู้อ่านวรรณคดีขึ้น. แนววิจารณ์ของริชชาร์ดจึงมุ่งที่จะวิจารณ์เพื่อค้นหาความงามทางศิลปะดังกล่าว. ลักษณะการวิจารณ์เช่นนี้จึงมีชื่อเรียกกันทั่วไปว่า "การวิจารณ์วรรณคดีในแง่สุนทรียศาสตร์" (The Aesthetic Approach of Literary Criticism). โดยเหตุที่แนววิจารณ์นี้มีวิธีการที่รัดกุมและมีระเบียบแบบแผน, จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "The Formalistic Approach of Literary Criticism" ด้วย.

สรุปได้ว่า การนำหลักจิตวิทยาไปใช้ในการวิจารณ์วรรณคดี มีแนวการพิจารณาต่าง ๆ กัน, จัดเป็นแนวใหญ่ ๆ ได้สามแนว คือ:-

- การวิจารณ์วรรณคดีในแง่จิตวิทยาทั่วไป (The Psychological Approach of Literary Criticism).
- การวิจารณ์วรรณคดีในแง่หลักแบบฉบับ (The Archetypal Approach of Literary Criticism).
- การวิจารณ์วรรณคดีในแง่สุนทรียศาสตร์ (The Aesthetic Approach of Literary Criticism).

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย